

Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta
Katedra křesťanské sociální práce

Faktory ztěžující uplatnění samoživitelek na trhu práce

Bakalářská práce

Studijní program

Charitativní a sociální práce

Autor: Miluše Leissová
Vedoucí práce: Mgr. Hana Šlechtová, Ph.D.

Olomouc 2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a že jsem všechny použité informační zdroje uvedla v seznamu literatury.

V Olomouci 15. 10. 2023

Miluše Leissová

Poděkování

Děkuji své vedoucí bakalářské práce Mgr. Haně Šlechtové, Ph.D. za odborné vedení při zpracování této práce, za její cenné rady, připomínky a trpělivost. Děkuji též své rodině partnerovi a dceři, kteří mě podporovali a kráčeli se mnou po celou dobu studia.

Anotace

Bakalářská práce je zaměřená na osamocené matky (samoživitelky) a zabývá se bariérami, které vznikají a existují na trhu práce. Cílem mé práce je rekapitulace faktorů ztěžujících uplatnění samoživitelek na trhu práce. V úvodní části se zabývám definicí a konceptualizací pojmu samoživitelka, historickými milníky v samoživitelství v Evropě a dimenzemi samoživitelství v současné společnosti. Dále se v práci zabývám problematikou samoživitelství z pohledu trhu práce a pozicí samoživitelek na něm. Práce obsahuje analýzu a syntézu poznatků z literatury, kde se zajímám o různé dimenze samoživitelství z rozdílných pohledů.

Klíčové slova: osamocené matky, samoživitelky, uplatnění na trhu práce, trh práce, bariéry na trhu práce

Annotation

The bachelor's thesis is focused on single mothers (single mothers) and deals with the barriers that arise and exist in the labor market. The aim of my work is a recapitulation of the factors that make it difficult for single mothers to apply on the labor market. In the introductory part, I deal with the definition and conceptualization of the term single parent, historical milestones in single parenting in Europe and the dimensions of single parenting in contemporary society. Furthermore, in my work I deal with the issue of single parenting from the point of view of the labor market and the position of single mothers on it. The work contains an analysis and synthesis of knowledge from the literature, where I am interested in different dimensions of self-support from different perspectives.

Keywords: single mothers, single mothers, employment in the labor market, labor market, barriers in the labor market

Obsah

Úvod	6
1 Definice a konceptualizace pojmu matka samoživitelka	9
1.1 Samoživitelky v historickém kontextu.....	11
1.2 Významné milníky v samoživitelství v Evropě	12
1.3 Dimenze samoživitelství v kontextu současné společnosti.....	14
1.3.1 Absence otce	16
1.3.2 Samoživitelství: osamění matky v živitelském repertoáru rodičovské role.	21
1.3.3 Bydlení neúplné rodiny	22
1.4 Příčiny samoživitelství.....	28
2 Problematika samoživitelství z pohledu trhu práce.....	30
2.1.1 Definice pracovního trhu, primární a sekundární trh práce	31
2.1.2 Připravenost společnosti na problém pracovního uplatnění samoživitelek .	32
2.2 Prevence problémů s pracovním uplatněním samoživitelek.....	35
2.2.1 Státní podpora samoživitelek v pracovním uplatnění	36
2.2.2 Podpora NNO pro samoživitelky v pracovním uplatnění.....	38
3 Pozice samoživitelek na trhu práce s ohledem na různé dimenze samoživitelství a faktor vzdělání.....	41
3.1 Pozice samoživitelek na trhu práce z pohledu absence otce	41
3.2 Pozice samoživitelek na trhu práce z pohledu finančního zajištění.....	44
3.3 Pozice samoživitelek na trhu práce z pohledu bydlení	48
3.4 Pozice samoživitelek na trhu práce a faktor vzdělání	50
4 Rekapitulace faktorů stěžujících uplatnění samoživitelek na trhu práce.....	55
Závěr	59

Úvod

Téma své bakalářské práce o samoživitelkách a bariérách na trhu práce jsem zvolila z důvodu mého zájmu o tuto oblast a také proto, že se jedná o dlouhodobý fenomén s řadou propojených sociálních jevů, negativních ale i pozitivních. Dnešní společnost prochází významnými změnami, stejně jako náš pohled na osamocené matky a jejich možnosti v profesním životě. Chci se zaměřit zejména na faktory, které samoživitelkám ztěžují uplatnění na trhu práce a na propojení mezi bariérami dle vybraných kategorií samoživitelek a také na význam jejich ekonomické aktivity. Sama jsem si prošla delším obdobím samoživitelství, poznala jsem osobně klady i nedostatky sociálního systému, skrytou i zjevnou diskriminaci v oblasti zaměstnanosti, velmi tenkou hranici mezi přiměřeným dostatkem a chudobou, ale také jsem zažila velmi silnou podporu ze strany neformálních podporovatelů, hlavně z okruhu blízké rodiny a přátel.

V naší společnosti stále existují nerovnosti, na které chci v této práci poukázat. Přestože je řada samoživitelek ekonomicky aktivních a svému zaměstnání přikládají velkou důležitost, tak ne vždy je jejich přínos do rodinného rozpočtu rovnocenný s muži. (Maříková, 2012)

Poznala jsem osamocené matky s významnými problémy, ale i takové, které byly ve velmi dobré ekonomické i sociální situaci, měly dobrou kvalitu života, také je podporovalo jejich okolí a samy svoji situaci nevnímaly výrazně negativně. Tyto ženy obvykle nečelily existenčním problémům, jejich hlavním problémem často byla úplná nepřítomnost otce, což je pro samoživitelství stěžejní rozpoznávací znak.

Jinou skupinou jsou samoživitelky, které mají nedostatečný příjem, vnímají stigmatizaci ve společnosti, mají omezený přístup na trh práce. Vyrovnávají se s problémy se zajištěním vhodného bydlení a řadou dalších složitých situací a míra nepřítomnosti otce významně umocňuje komplikovanou situaci rodiny a je jedním z určujících podmínek nahlížení na skutečný rozměr samoživitelství. Termín samoživitelství je dnes nadužíván a používá se pro celou řadu matek, které ve skutečnosti samoživitelkami nejsou, spíše by se řada z nich dala označit termínem spoluživitelky.

Samoživitelství nelze automaticky ztotožnit se svobodným stavem, existuje mnoho variant soužití, a to je potřeba brát v úvahu. Stejně tak jsou někdy nálepkou i pojmy samoživitelka, samoživitel a samoživitelství, které vlastně jen nahrazují mnoho různých forem uspořádání neúplné rodiny. Pojem samoživitelka se natolik zaužíval, že ho dnes používají laici i někteří odborníci, více o tomto tématu rozvedu v následující kapitole.

Samoživitelství je charakterizováno stálými změnami, stejně jako se mění rodinné uspořádání a celá společnost.

O těchto proměnách rodinného uspořádání Šťastná (2009, s. 7) uvádí, že „s proměnami rodinného uspořádání a s destabilizací rodiny jsou spojena nová sociální rizika, právě v neúplných rodinách se totiž setkáváme se sníženými možnostmi harmonizace pracovních a rodinných povinností a tím také s obtížnějším začleněním či udržením se na pracovním trhu. Neúplné rodiny čelí vyššímu riziku chudoby, sledována je otázka sociálního vyloučení hrozícího ve vyšší míře právě těmto rodinám“.

V některých případech může mít samoživitelství i pozitivní stránku, například pokud je rodinné soužití disfunkční a dochází k ohrožení výchovy dětí či zdraví matky, nebo pokud dochází k dlouhodobému psychickému týrání apod. Mnoho autorů poukazuje na sociálně patologické jevy spojené s rodinou. Rozvodovost je často vnímána jako významný patologický jev, protože má vliv na výchovu budoucích generací. Nicméně tyto autoři současně upozorňují na to, že normativní chování společnosti prochází změnami, zatímco individualizace a pluralizace forem soužití na významu rostou. Dále poukazují na skutečnost, že některé rozvody jsou jasně motivovány – například domácím násilím, ztrátou společenské prestiže manžela apod. V některých případech mohou ženy rozvod vnímat jako řešení, které pak chrání je samotné i jejich děti (Vykopalová, 2002).

Téma samoživitelství je nutné zasadit do aktuálního kontextu společenských událostí. V posledních letech představovala klíčovou změnu pandemii covidu. V odborném periodiku "Fórum sociální politiky" popisuje Höhne vliv pandemie na samoživitele. Šetření bylo provedeno výzkumnou pracovní skupinou rodinné politiky z VÚPSV (Výzkumný ústav práce a sociálních věcí) ve spolupráci s agenturou STEN/MARK. Autorka upozorňuje, že v porovnání s obdobím před krizí lze u neúplných rodin očekávat zhoršení životních podmínek. Zmíněné šetření zkoumalo 10 oblastí, přičemž největší dopady podle respondentů byly v oblastech osobního života, přátelství, vztahů, pocitu životní pohody, spokojenosti a finanční situace. Ze socioekonomické perspektivy byl pokles v materiálním zabezpečení rodin častěji patrný u sólo rodičů, kteří před pandemií pracovali jako OSVČ, a u osob s nižším vzděláním. Pokud se podíváme z genderové perspektivy, pravděpodobnost zhoršení finanční situace v domácnostech byla mírně vyšší u žen než u mužů (Höhne, 2021).

Cílem mé práce je rekapitulace faktorů stěžujících uplatnění samoživitelek na trhu práce a dalších okolností znesnadňujících jejich pozici na trhu práce, a to v rovině

individuální i systémové. Práce obsahuje analýzu a syntézu poznatků z odborné literatury, v nichž se zaměřuji na různé dimenze samoživitelství.

V bakalářské práci využívám odbornou literaturu z oblasti sociální práce, sociologie, psychologie a sociální pedagogiky, pracuji rovněž s odbornými články, periodiky a legislativou. Na začátku jsem se domnívala, že najdu velké množství odborné literatury zaměřené na dané téma. Záhy jsem zjistila, že sice existuje řada knih o ženách na trhu práce, o rodině, o ohrožených skupinách chudobou apod. ale že literatury o samoživitelkách je podstatně méně. Snažila jsem se vycházet hlavně z nejnovějších zdrojů, ale musela jsem využít i literaturu starší 15 let, z níž jsem čerpala například informace o problematice samoživitelství z různých období 20 a 21 století.

1 Definice a konceptualizace pojmu matka samoživitelka

Pojem samoživitelka a samoživitel česká legislativa nezná, zákony hovoří o osamělém rodiči, v našem případě osamělé ženě. V ustanovení §350 zákoníku práce se píše, že „osamělými se rozumějí neprovdané, ovdovělé nebo rozvedené ženy, svobodní, ovdovělí nebo rozvedení muži a ženy i muži osamělí z jiných vážných důvodů, nežijí-li s druhem, popřípadě s družkou nebo s partnerem“.

Zákon vystihuje všechny podstatné rysy osamocení (samoživitelství), také vyjmenovává důvody jeho vzniku a poukazuje na možnost jiných vážných důvodů, proč zůstává rodič sám, případně převážně sám, kdy druhý z rodičů sice k výchově, péči či vyživování dítěte přispívá, ale neúměrně méně. Jedná se zejména o četné případy rozvedených, kdy nepřítomný rodič platí často nízké výživné a s dítětem je v minimálním kontaktu, takže skoro všechna péče o děti a rodinu zůstává jen na jednom rodiči, nejčastěji na matce. Konečným faktem zůstává, že takový rodič zůstane sám a ztrácí tak řadu emočních, hmotných a praktických výhod, které si umí poskytovat harmonické a stabilní soužití. Rozvod sebou nese změny jak v materiální, tak zejména v rovině emocionální a sociální. Dopad rozvodu na rodiče nebo partnery je závislý na důvodech a průběhu rozvodu, kdy obtížnější situace nastávají, když mají partneři děti. Partneři totiž mohou přestat být, ale rodiči zůstávají (Paloncyová, 2019).

Matky samoživitelky tvoří jednu stejnou skupinu, jedná se o široké spektrum žen, jejichž situace jsou rozdílné a jsou rozloženy od chudoby po velmi dobrou ekonomickou situaci, od patologického sociálního zázemí po velmi dobré sociální zázemí apod.

Marhánková (2011, s. 3) napsala, že „matky samoživitelky bývají jako skupina často homogenizovány. Zkušenost osamělého mateřství a samoživitelství se přitom liší s ohledem na konkrétní životní situaci žen, jejich charakteristiky a okolnosti, které k osamělému rodičovství vedly. Jedná se tak často o různé skupiny potýkající se s odlišnými problémy“.

Dále osamělého rodiče definuje zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, kdy §7 výše uvedeného zákona říká, že „za osamělého rodiče se pro účely tohoto zákona považuje rodič, který je svobodný, ovdovělý nebo rozvedený, pokud nežije s druhem“. Také u této definice je patrné že osamělý rodič, který má děti ve své péči, je na rodičovskou roli sám a že důvody, jak se stal osamělým rodičem, jsou různé, většinou ale

tento stav nelze hodnotit jako čisté samoživitelství, protože je tam nějaký viditelný vliv a spolupodílení otce, které se liší jen svojí mírou. Patří sem tedy i případy, kdy druhý rodič nežijící s dětmi, plní část své rodičovské role (včetně její živitelské dimenze), ale převaha celkového zajištění rodiny je pouze na rodiči, který zůstává s dětmi. Tato skutečnost sebou nese důsledky a dopadem bývá, že pokud je v rodině jeden rodič a jedno nebo více dětí, tak se rodič může složitěji vyrovnávat s velkou mírou odpovědnosti. Svě děti poté vnímá jako důležitější než partnerství.

Domácnosti samoživitelů jsou podle důvodu vzniku rozdílné, početně a výrazně narůstá jejich novější typ, a to domácnosti rozvedených samoživitelů, které je potřeba rozlišit na neúplné rodiny starého typu, vzniklé např. v důsledku nechtěného onemocnění mladé ženy nebo úmrtí jednoho z rodičů a neúplné rodiny vzniklé jako důsledek rozvodu manželství, či rozpadu partnerství (Šťastná, 2009). Takových domácností rozvedených samoživitelů od roku 1984 do roku 2008 výrazně přibýlo, ale od roku 2008 do roku 2020 se rozvodovost vlivem různých faktorů snižuje, jak uvádí (ČSÚ, 2020).

Matoušek, Pazlarová (2014, s. 13) uvádí, že „existují rodinná soužití, v nichž žije jeden dospělý s dítětem nebo s dětmi. Zde je poutem jen rodičovství. Rodičovské pouto je možné pokládat za a priori významnější než partnerství. Biologické rodičovství nejde zrušit, je na rozdíl od partnerského pouta definitivní. I když je možné rodičovská práva přidat jiné osobě souhlasem s adopcí a do jisté míry i souhlasem s osvojením dítěte jinou osobou“.

Velká míra zodpovědnosti samoživitelek, jejich snaha uživit rodinu a také se o ni postarat ve všech ohledech naráží na bariéry v oblasti pracovního trhu, protože matky samoživitelky často nemají rovné příležitosti a možnosti jako ženy seždané (případně ženy stabilně žijící s partnerem). Samoživitelky jsou v oblasti zaměstnanosti nejvíce znepokojeny faktory, o kterých píše Kuchařová (2007, s. 54): „Ženy z neúplných rodin jsou ve svém zaměstnání nejvíce nespokojeny s kariérní perspektivou, s výší příjmu, se sociálními výhodami poskytovanými zaměstnavatelem a rozsahem přesčasové práce. Nejspokojenější jsou s charakterem práce a pracovním prostředím“.

Samoživitelky se také musí vyrovnávat s pohledem společnosti na ně, stále přetrvává tendence dál některé role genderově odlišovat, přidělovat na jedné straně vaření a úklid ženám a zajištění domácnosti po finanční stránce mužům. Přitom v současnosti je nastavený směr obecně i v médiích spíše zaměřený na uplatnění žen a matek na trhu práce, mimo jiné i s jejich rostoucím vzděláním. Na druhé straně je akcentována role otců jako významných pečujících osob a vzorů v rodině (Palonciová, 2019).

Dále se budu věnovat samoživitelkám v historickém kontextu, jak se měnila jejich situace ve vývoji společnosti.

1.1 Samoživitelky v historickém kontextu

Ve vzdálené i novodobé historii lidstva existuje celá řada písemných zmínek o ženách samoživitelkách, je to zejména proto, že jejich situace byla odlišná, nepřehlédnutelná a často tyto ženy potřebovaly podporu a pomoc od vlastní rodiny, místní komunity nebo společnosti. Zajímavá je skutečnost, že v historických pramenech je velký prostor věnován zejména vdovám. Osamělým mužům, vdovcům, se věnuje podstatně méně pozornosti. Sandra Cavallo a Lyndan Warner (dle Skořepová, 2016, s. 17) srovnávali obraz ovdovělých osob v dějinách a napsali, že „ženám je věnováno mnohem více prostoru a jsou to muži, kteří zůstávají neviditelní“. Pokud se podíváme do hodně vzdálené historie, a to do záznamů v Bibli, tak i tam je hodně zmínek o vdovách a vdovci se v ní jako specifická kategorie nevyskytují. Bylo to zejména proto, že na muže bylo pohlíženo jinak, mohl jít za prací, svěřit děti do péče širší rodiny a nepotřeboval zvýšenou ochranu. Tu si zasloužily právě vdovy a děti bez otce.

O tom, jaký život měly osamělé matky v historii, vždy rozhodovalo jejich ekonomické zázemí, jež se odvíjelo od společenského postavení. Naprosto jinak žily ženy s různými dědickými nároky, měšťanky, majitelky zemědělských usedlostí na rozdíl od námezdních dělnic ve městech, na vesnicích apod. V období před 18. stoletím přinášelo zejména ovdovění a celkově život osamocených matek existenci na hraně přežití (Skořepová, 2016).

Skořepová (2016, s. 131) uvádí, že „historickou rodinu nelze vnímat jako neproblematickou, homogenní či statickou jednotku. Spíše šlo o proměnlivou strukturu, která se měnila v důsledku řady okolností a dokázala se přizpůsobovat novým podmínkám. Při popisu uspořádání a ekonomiky domácností, které se ocitly v krizové situaci, jakou způsobilo kupříkladu úmrtí jednoho z rodičů, se hovoří o strategii přežití“.

Z pohledu pracovní síly společnost nahlížela na ženy v kontextu práce v domácnosti či kolem domácího hospodářství, práce mimo domov náležela mužům (ani v jejich případě však často nešlo o docházku do zaměstnání, jak to známe z městského prostředí z dob od průmyslové revoluce do současnosti). Pokud osamělé ženy pracovaly, tak jako posluhovačky, v zemědělství, klášterech a vykonávaly celodenní práci za minimální odměnu. Běžné bylo i zaměstnávání dětí a dospívajících. Neutěšená situace byla pro osamocené ženy i v řadě jiných aspektů pramenících z neexistence, byť

základních sociálních opatření. Řada autorů uvádí, že z této doby neexistuje dostatek dokumentů, jde o neprobádané téma a na jejich složitou situaci lze jen usuzovat z příbuzných pramenů.

1.2 Významné milníky v samoživitelství v Evropě

Na téma samoživitelky v historii se nyní zaměřím na období od 18. století v Evropě. Kategorie samoživitelek v dnešním smyslu slova neexistovala. Sama s dítětem či dětmi mohla reálně zůstat žena ovdovělá, žena, jejíž manžel se musel zejména kvůli práci dlouhodobě zdržovat mimo domov, případně svobodná matka. Právě nesezdané matky bývaly terčem řady omezení, byly vyčleněny ze společnosti, odsouzené k hanbě, s despektem bylo často pohlíženo i na jejich děti.

První významná změna je datovaná do druhé poloviny 18. století. Jak napsala (Lenderová, 2009) tak od roku 1743 mohlo být svobodným matkám v habsburské monarchii, pokud se chovaly bezúhonně, vydáno jakési vysvědčení o mravech, které jim umožnilo snáze žít a realizovat se v běžném životě, či dokonce si najít manžela a mít rodinu. To jim umožnilo si najít lepší práci např. se skromným ubytováním apod.

V roce 1755 došlo opět k pozitivní změně. Marie Terezie žádala, aby nesezdané matky nebyly kriminalizovány, aby skončily procesy s těmito ženami, a to se také stalo. Maur (dle Lenderová 2009, s. 579) napsal, „že tereziánská opatření sledovala hmotné zajištění matky ze strany jejího svůdce, jeho rodičů, a to za pomoci vrchnosti a práva. Vrchnost měla také dohlédnout, aby rodiče své svedené dcery tvrdě netrestali, naopak jim měli poskytnout pomoc. Vzhledem k rodinné cti měla tato těhotenství i porod zůstat v tajnosti“.

V roce 1786 Josef II zrovnoprávnil nemanželské děti s manželskými, o tyto děti mělo být pečováno a neměly být ponechány bez dozoru a ochrany.

Zlom přineslo vydání Všeobecného občanského zákoníku platného od 1. ledna 1812. Ten upravoval vztahy v manželství, rozvody a rozluky, péči o děti s jedním rodičem, vyživovací povinnost apod. Toto byl významný zlom v ochraně osamocených žen, jak bychom dnes řekli samoživitelek, protože takové zákonné normy časem doprovázely kvalitnější opatření pro osoby nějak ohrožené a těmi osamocené ženy bezesporu byly. Také v 19. století, pokud byly ženy na obživu samy (práce v té době byla velmi fyzicky náročná), tak se většinou o děti nestaraly a ty byly dány do výchovy příbuzným nebo jiným osobám, tak zvaným nájemným osobám. Bývala to často jediná možnost, aby děti mohly žít alespoň v nějakých skromných podmínkách nebo aby vůbec

přežily. Lenderová (2017, s. 172) napsala, že „pokud nešlo o ‚nalezence‘, který zůstal v rodině nájemné kojné, adoptovaly se osiřelé či jinak sociálně znevýhodněné děti z příbuzenstva, které v nové rodině zpravidla sloužily jako levná pracovní síla v domácnosti, dílně či hospodářství“.

Přišly i jiné změny, formovala se měšťanská společnost a v určitých sociálních vrstvách už nesezdané páry, osamocené matky a nemanželské děti nevzbuzovali tolik pozornosti a takové pohoršení, jako tomu bylo dříve.

V roce 1918 vznikla Československá republika, která zákoník o otázkách zajištění rodiny převzala z toho rakouského. V době první republiky se výrazně zvýšila ochrana osamocených matek a dětí, dokonce stát nabízel rodinný příspěvek, k jeho přiznání byla ale složitá cesta. V době před 2. světovou válkou došlo k výraznému rozvolnění dříve tradičních uspořádání v rodině a manželství, významný vliv na tento stav měla jak industrializace, tak společenské změny ve všech oblastech. Dospívající lidé měli větší možnost svobodně si zvolit partnera a častěji odmítali staré uspořádání v podobě tradičního života.

Po druhé světové válce dochází k významným politickým změnám a socialistické zřízení zajišťuje ženám samoživitelkám podporu v oblastech péče o dítě, bydlení a zajištění práce. To vše je centrálně řízeno, je snaha celou společnost unifikovat a ukázat světu na výdobytky nového spravedlivého socialistického řádu, který je pro všechny bez rozdílu. Ženy jsou systémem definovány jako „pracující“. Jak uvádí Maříková, Křížková a Vohlídalová (2012, s. 20) „tuto definici je možné chápat jako součást širších snah o sociální homogenizaci a zrovnoprávnění populace, jejichž cílem mělo být odstranění všech sociálních rozdílů včetně rozdílů, které byly dobově označovány za ‚rozdíly mezi pohlavími‘ ve snaze vytvořit ‚nového socialistického člověka‘.“

Po konci tohoto systému od roku 1989 dochází k demokratizaci společnosti a současně k velkým společenským a sociálním změnám, jako je nárůstu rozvodovosti, mimomanželské plodnosti a jiných jevů. Počet žen samoživitelek výrazně narůstá, společnost respektuje právo na volbu. Se samoživitelstvím se i v této moderní době někdy spojují problémy jako vyčlenění, diskriminace, omezené možnosti bydlení, pracovního uplatnění či chudoba. Chudoba pravděpodobně není ani nutnou ani postačující podmínkou sociální exkluze, je však s ní běžně spojována a je potřeba se jí vážně zabývat pro další vymezení například v oblasti definice sociálního vyloučení a jiných existujících jevů ve společnosti (Sirovátka, 2022).

Marhánková (2011, s. 4) uvádí, že „jedním ze zásadních faktorů, které zvyšují pravděpodobnost chudoby žen v západních zemích, je i situace osamělého rodičovství. Matky samoživitelky tvoří specifickou skupinu. Jako ženy mají statisticky menší příjmy než muži (v České republice cca o 25 %). Největší platový rozdíl je ve věkové skupině 30–39, kdy rovněž kulminuje péče o děti“.

1.3 Dimenze samoživitelství v kontextu současné společnosti

Jak už bylo předznamenáno, samoživitelství nelze automaticky ztotožnit se svobodným stavem. Pro samoživitelství je základní charakteristika absence jednoho rodiče a poskytování výchovy a výživy dítěti jedním rodičem. Určující je, kdo vychovává a kdo se podílí na výchově a jakou měrou. Samoživitelství chápeme jako stav, kdy je na výchovu, finanční zajištění rodiny a její organizaci výlučně či převážně jen jeden člen, v našem případě matka. Neúplná rodina vzniká v podstatě trojím způsobem, úmrtím jednoho z rodičů, rozvodem či rozchodem rodičů, nebo narozením dítěte matce, která je fakticky sama. Nejnáročnější pro celou rodinu jsou případy úmrtí jednoho z rodičů, které však naštěstí nejsou v populaci tak početné. Zároveň je nesporné, že rozvod je velkou životní zkušeností nejen pro dítě a matku, ale i pro blízkou rodinu a že rozvodovost je v České republice stále velmi vysoká a je předmětem zájmu nejen demografů, ale i soudců, psychologů, sociálních pracovníků a řady dalších odborníků (Palonciová, 2019).

Pokud jde o nesezdané matky svobodné, s otcem svého dítěte, Chaloupková (dle Hamplová, 2007, s. 63) uvádí, že je lze rozdělit do tří skupin:

- a) nedobrovolně svobodné matky, u kterých je charakteristické, že partner je nejistý, někdy žije v manželství s jinou ženou, nesouhlasil s početím dítěte, případně tyto ženy neměly nikdy stálého partnera;
- b) liberálně svobodné matky, které považují manželství za nepodstatnou formalitu (velká část z nich ovšem s otcem svého dítěte žije; některé dokonce po nějakém čase manželství uzavřou);
- c) pragmatické svobodné matky, které chtějí být svobodné a nezávislé, zdá se jim tato situace také finančně výhodnější.

Nedobrovolně svobodné matky se často dostaly do složité situace shodou různých okolností. Většinou o partnera stojí, rády by se vdaly, ale nevyšlo jim to. S podporou od otce svých dětí v různých dimenzích rodičovské role povětšinou nemohou počítat (případně jen málo). Určitě se nejedná o homogenní skupinu, nedobrovolně svobodné

matky jsou ve všech společenských vrstvách, ale protože velký podíl těchto žen pochází ze sociálně znevýhodněných skupin občanů, dopadá na ně většina negativních jevů spojených se samoživitelstvím. Nedobrovolně svobodné matky představují velkou část samoživitelek, zdaleka ovšem ne vyčerpávající.

Oproti tomu liberální a pragmatické svobodné matky považují manželství za nadbytečnou formalitu, zažité kulturní vzorce. Manželství pro ně není rozhodující, chtějí být svobodné a nezávislé, chtějí rozhodovat o všech aspektech svého života sami, zakládají si na své finanční nezávislosti a schopnosti se uživit. Většinou se jedná o ženy vzdělanější a ekonomicky zajištěnější.

Samoživitelky mohou být i ženy rozvedené a jejich zatíženost samoživitelstvím je posuzovaná podle míry zapojení otce dětí do výchovy a vyživovacích povinností. V těchto případech je pro tyto ženy a muže přesnější termín spoluživitelka nebo spoluživitel, protože rozvedení manželé se zpravidla podílejí jak na výživě dětí, tak na jejich výchově. Maříková (2012, s. 210) napsala, že „zatímco partnerství momentem rozvodu či rozvodu zaniká, vztahy rodičovství v těchto postnukleárních rodinách pokračují“.

Rozvedené matky jsou velmi významnou skupinou, kterou tvoří část skutečných samoživitelek. Řada těchto matek se na svoji novou roli velmi dobře adaptuje, jiné ženy situaci zvládají s vypětím sil nebo nezvládají. Matky s dětmi do tří let jsou ve velmi náročné situaci i když mohou mít podporu rodiny.

Maříková (2012, s. 234) uvádí, že „kromě finančních problémů, které zejména u rozvedených matek s malými dětmi souvisejí mj. i s nevyhovujícím nastavením rodinné politiky, se rozvedené ženy ocitají ve finanční tísní také kvůli svým expartnerům, kteří nejsou schopni či ochotni plnit své finanční závazky. Ve dvou příkladech např. odmítli ženám vyplatit jejich podíl za společný byt či dům, který ženy po rozvodu opustily. Ženy byly proto nuceny vzít si hypotéku nebo si pronajmout dostatečně velký byt v blízkosti původního bydliště, což jejich rozpočet neúnosně zatížilo“.

Finanční situace samoživitelek je jedním ze základních parametrů s největším dopadem na samoživitelku a její neúplnou rodinu. Jaká je tedy finanční a materiální situace matek po rozvodu, rozvodu nebo ovdovění? Jako je tomu ve všech oblastech života, i tady je velký rozptyl ve finančním zajištění a příjmové situaci samoživitelek, ale pokud se zaměříme na jejich většinovou část, tak rozvod a ovdovění je v oblasti financí zátěží a významným problémem. O tom píše ve svém výzkumu Palonciová (2019, s. 70) kde uvádí, že „období po rozvodu nebo ovdovění je pro rodiče samoživitele náročné

emocionálně, finančně i z hlediska každodenních záležitostí, jakými jsou například zajištění péče o děti nebo domácnost. Poměrně vysoká potřeba finanční a materiální pomoci, kterou osamělí rodiče po skončení partnerství většinou dostávají, příp. by rádi využili, je mnohdy reakcí na změnu životní úrovně. Pokud měli dotázaní rodiče zhodnotit, jak se změnila jejich finanční situace po rozchodu s otcem nebo matkou jejich nejmladšího dítěte, příp. po ovdovění, mírně nadpoloviční většina (57 %) vnímala její zhoršení, pětina dokonce výrazné“.

Mnohem účinnější než typologizovat samoživitelství (resp. situaci samoživitelek) podle rodinného stavu je učinit to s ohledem na následující dimenze: *absence otce, finančního zajištění, bydlení a vzdělání*.

1.3.1 Absence otce

Na absenci otce v případech samoživitelství se dá nahlížet z různých úhlů pohledu a musí se posuzovat podle individuálního případu každé ženy. Ne všechny jsou zcela bez přítomnosti otců svých dětí, a ne vždy na celou situaci zůstávají zcela samy bez pomoci a podpory rodiny, přátel, státu a služeb. Někdy se může jednat o vztah s různými variantami přítomnosti otce dětí, ale to už nemluvíme o samoživitelství v plném rozsahu jako když je otec zcela neznámý a nefiguruje ani v rodném listu dítěte. Absence otce je také ztrátou vzoru, když v rodinách chybí trvale jeden z rodičů, nemá dítě mužský vzor. To významně ovlivňuje jeho život, a to i v oblasti jeho vlastních partnerských vztahů (Palonciová, 2019).

U ovdovělých žen je status samoživitelky rozdílný v tom, že po otcí zůstává majetek, citové pouto a vazby na rodinu zesnulého otce. Žena má vdovský a dítě sirotčí důchod a řada matek nedává svým dětem na jejich otce zapomenout, připomínají si ho s láskou, jako by byl s nimi ať už formou fotografií, videí, příběhů a vzpomínáním. Pak je zde absence otce viděna spíše hlavně po emoční stránce, kdy otec chybí zcela. Rodina bývá zpravidla finančně jistěna z dědictví nebo z důchodů (vdovský, sirotčí), často také podporou od prarodičů. Tento případ jsem poznala osobně u své kamarádky, která ovdověla tři roky po svatbě. Její dcera vyrůstala mnoho let s pocitem, že otce má a že ji má rád, že ji neopustil, protože by chtěl, současně dívka rozuměla, že je její otec zesnulý.

U rozvedených žen, po dohodě s mužem na rozdělené či střídavé péči, žena získává částečné finanční jistěna a děti mohou mít jistou fyzickou přítomnost svého otce. O samoživitelství se tak nemůže mluvit v plném rozsahu a významu slova. Institut střídavé péče v praxi znamená, že dítě pobývá po určitou dobu s každým z rodičů, kteří

tak sdílí živitelskou i pečovatelskou odpovědnost za dítě (Maříková, 2012). Situace rodiny je o to klidnější a bezproblémová, jak moc jsou partneři rozumní a jak moc sledují zájem dítěte, aby nevyrostalo v konfliktech. Rozvody a rozchody rodičů ve výsledku přináší pro děti absenci druhého rodiče vždy, jde jen o to, jakou měrou a jakým způsobem se absence otce projevuje a jaký má na rodinu dopad. V tom případě má druhý z rodičů povinnost platit výživné. Při střídavé výchově pobývá dítě střídavě stejné množství času u jednoho či druhého z rodičů, zpravidla po týdnů či 14 dnech. Výživné se obvykle stanoví oběma rodičům. Bude záležet hlavně na tom, kolik budou rodiče vydělávat a jakou částku jim určí soud. Každý z nich tedy bude dítě vyživovat v době, kdy ho bude mít u sebe. Třetí možností je společná péče. Občanský zákoník vyžaduje, aby se společnou péčí souhlasili oba rodiče. Počítá se proto s tím, že oba rodiče spolu dobře komunikují a nepotřebují mít detailně upraveno, kdo a kdy o dítě bude pečovat ani kdo ho bude živit. Tato varianta se volí ve chvíli, kdy spolu rodiče zůstávají žít v jedné domácnosti, nebo alespoň poblíž. Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, konkrétně v § 26 odst. 2), ve kterém bylo stanoveno „jsou-li oba rodiče způsobilí dítě vychovávat a mají-li o výchovu zájem, může soud svěřit dítě do společné, popřípadě střídavé výchovy obou rodičů, je-li to v zájmu dítěte a budou-li tak lépe zajištěny jeho potřeby“.

Bohužel častější a běžnější je situace, že se mezi rozvedenými rodiči natolik zkomplikuje komunikace a vztahy, že soud o děti je pak složitý proces vyjednávání na shodách, které rodiče už mezi sebou těžce hledají. Maříková, Křížová, Vohlídalová (2012, s. 212) k tomu uvedly, že „jak vyplynulo z rozhovorů s rodiči, rozhodování o střídavé péči mezi partnery obvykle nebývá nekonfliktní záležitostí, která by vzešla z hladké dohody mezi ex-partnery. Rozhovory ukázaly, že jde spíše o složitý proces vyjednávání, který muži a ženy nahlížejí odlišnými perspektivami.“

Naopak v ojedinělých případech, při nekonfliktním rozvodu rodiny může nastat i taková situace, že se partneři spravedlivě rozdělí o majetek, děti svého otce neztrácejí z dosahu a mohou se s ním potkávat podle jejich potřeby. Rodiče se rozvedou, ale zůstávají dále odpovědnými rodiči a plní si svoji vyživovací povinnost jako před rozvodem. V takových případech se také nejedná o samoživitelství jednoho rodiče téměř vůbec. Absence otce alespoň pro děti je zde v malé míře. Tento vzácný přístup je kontrastní vůči rodinám, které se rozvodem zcela rozbily nebo se zprětřhaly vzájemné vztahy mezi ex-partnery a dětmi.

Rozdílnost mezi tím, jak moc a jakým způsobem se otcové po rozvodu zapojují do chodu a zajišťování potřeb dětí, je velká. Jejich míra absence v rodině a celkový dopad

na chod rodiny je závislá na tom, jaké individuální důvody rodičovský pár rozdělil a jak moc jsou schopni poté komunikovat. Jeden se nemusí zajímat a starat téměř vůbec, druhý se snaží přistupovat k porozvodové situaci s ohledem na co nejnižší negativní dopad pro děti. Stále je nutné přihlídnout na individuální důvody rozvodu a emoční vazbu rodičů k dětem. Každopádně bez výjimky, při každém rozvodu, je různou měrou narušená homeostáza a podstata rodiny, protože přítomnost otce neznamena pro rodinu jen materiální zajištění a oporu.

Tam, kde zůstal pro děti zachován pravidelný kontakt s otcem, i přes to, že jsou svěřené do péče třeba jen matce, protože jsou velmi malé, je nepřítomnost otce v rodině po emoční, výchovné, finanční stránce zajišťovaná lépe než v rodině, kde se po rozvodu zcela ukončila komunikace a otec navíc nerespektuje vyživovací povinnosti vůči dětem. V těchto případech žena může využívat pomoc od státu a v případě, kdy není výživné hrazeno, je možné podat návrh na exekuci anebo oznámení o spáchání trestného činu zanedbání povinné výživy v případě dluhu na výživném v souhrnu vyšším jak 4 měsíce.

Ve smyslu § 910 a násl. zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník „mají předci a potomci vzájemnou vyživovací povinnost, kdy na jedné straně stojí osoba povinná a na straně druhé zákonem taxativně vymezený okruh osob oprávněných, kterým svědčí ze zákona právo na plnění v podobě výživného, a to tehdy, jestliže oprávnění nejsou schopni se sami živit. Mezi oprávněné, resp. povinné pak zákon řadí příbuzné v řadě přímé, u kterých vyživovací povinnost rodičů vůči dítěti předchází vyživovací povinnosti prarodičů a dalších předků vůči dítěti, dále manžele, bývalé manžele, a nakonec mezi oprávněné subjekty spadá také neprovdaná matka, resp. těhotná žena ve vztahu k povinnému – otci jejího dítěte.“

Otcovská role plnit vyživovací povinnost a vychovávat děti je závislá na jeho postoji. Může se od svých povinností zcela odvrátit, nebo je bude plnit jen do té míry, jak mu určí soud. V nejednom případě částečně vynahrazuje absenci otce po materiální a finanční stránce státní dávkami SSP. Vztahy mezi členy rodiny mohou být o to více konfliktní, pokud se rozvedení rodiče neshodnou, jak bude po rozvodu společná péče probíhat, častým sporem bývá netolerance k rozdílným výchovným přístupům matky nebo otce.

Život samoživitelek bez partnera a zejména u těch z tradičních svazků (ve smyslu ostřejšího rozdělení rodičovských rolí na pečovatelskou na straně matky a živitelskou na straně otce) je složitější, když dochází k přechodu na jiný život. Vohlídalová (2014, s. 212) uvádí, že „ženy, které v době rozvodu či rozchodu žily v tradičních svazcích, kdy

byl jediným nebo hlavním živatelem muž, měly v několika prvních letech po rozvodu či rozchodu obvykle větší problémy s přechodem na model jedné žitelky než ženy, které se na financování chodu domácnosti podílely významnější měrou už před rozvodem“.

Problémem je, že rozvody často zasahují rodiny s dětmi právě v době, kdy děti oba rodiče nejvíce potřebují, tedy v době dospívání. Je to věk, kdy se samy hledají a kdy jsou pro ně rodičovské vzory důležité.

Palonciová (2019, s. 34) uvádí, že „k rozvodům s dětmi dochází nejvíce mezi pátým a patnáctým rokem trvání manželství. Prvních osm let trvání manželství bylo v roce 2018 ve znamení rozvodů s jedním dítětem, v dalších deseti letech převažovaly rozvody se dvěma dětmi, v déle trvajících manželstvích byly opět častěji rozvody s jedním dítětem.“

Běžné důvody rozpadu rodiny pramení z nezájmu rodičů, častěji otce, žít rodinný život nebo vlivem patologie jako alkoholismu, užívání návykových látek, popřípadě nevěry a jiných. V takových případech se matka musí velmi rychle rozhodnout, jak bude absenci otce v rodině řešit a jak ji bude kompenzovat. Jak bude dále žít rodinu sama, s kým bude vychovávat děti a kde bude bydlet v případě, že nastane rozchodem i ztráta nebo výměna bydlení. Matka se stává hlavním členem rodiny zodpovědným za většinu aspektů ochrany rodiny, které k tomu náleží. Kraus, Poláčková (2001, s. 79) uvádí, že „rodina ve svém souhrnu zajišťuje mnoho činností, kdy zabezpečuje své členy hmotně, pečuje o zdraví, výživu a kulturní dědictví, vštěpuje jim morální postoje, ovlivňuje je, usměrňuje, chrání a podporuje“.

Kompenzaci absence otce ženy často řeší tak, že se snaží najít si nový vztah, nebo hledají oporu u svých blízkých. Pokud to situace dovoluje, odchází žena i s dětmi ke svým rodičům, rodině, přátelům, kde hledá nejen dočasný azyl, ale i psychickou podporu a také pomoc s výchovou dětí. Vohlídalová (2014, s. 229) uvádí, že „příběhy žen po rozvodu a rozchodu také poukázaly na velice důležitou roli mezigenerační pomoci, která obvykle působila jako faktor tlumící negativní dopady rozvodu na ženy, i nevyhovující nastavení pracovního trhu nebo porozvodových vztahů mezi ex-partnery“.

Když žena získává pomoc od zbytku rodiny, tak zejména prarodiče se snaží suplovat absenci otce svým vnoučatům spolupodílením se na denní péči i na hlídání v případě, když jejich matka odchází do zaměstnání, nebo také vypomáhají matce finančně. Úskalí, která nese mezigenerační soužití, zůstávají otázkou, ale v této oblasti pomoci bývá taková podpora přínosem. Pozitivum tohoto sestěhování nabízí i možnost, že se osamocená matka s dětmi může postarat na oplátku o prarodiče a mohou sdílet

vzájemnou péči. V rámci gender studies situaci sandwichové generace popisuje Marhánková (2011, s. 12) takto „kombinace péče o dospívající děti a stárnoucí rodiče je častou zkušeností generace 45–59 let. Celých 70 % lidí v této věkové skupině pomáhá svým rodičům v každodenním životě“. Matky samoživitelky se tak mohou dostat do situace, kdy budou v produktivním věku s dětmi po rozvodu bydlet u svých rodičů a zároveň budou přebírat roli pečovatele i o ně. Tato situace může být velmi náročná a určitě není z dlouhodobého hlediska pro obě generace ideální. Matky samoživitelky pak kombinují péči mezi dětmi a prarodiči, a navíc se snaží vydělávat peníze, chodit do práce a primárně žít a zajišťovat svoje děti. Veselá dle (Marhánková 2011, s. 12) k tomu dodává „zároveň respondenti zmiňují i obavy, které s realitou péče spojují. Mezi nejsilnější z nich patří na jedné straně strach z nezvládnutí péče a na druhé straně obava, že z důvodů pečování budou muset omezit své zaměstnání“. Jestliže se žena po rozvodu ocitne v situaci, kdy nemá jinou možnost než se sestěhovat k rodičům, musí často tuto roli přijmout.

Závěrem podkapitoly je potřeba konstatovat, že status žen samoživitelek bez otce má mnoho podob a rozhodně netvoří jeden negativní obraz, ale spíše mozaiku s velkým množstvím rozdílných situací. Nutné je také zmínit fakt, že ženu může rozvod, anebo trvalá partnerská rozluka osvobodit, když žije ve vztahu, který je frustrující, nebo dokonce rodinu ohrožuje.

To dokládá Hašková a kol. (2014, s. 211) když uvádí, že „některé autorky však namítají, že v literatuře bylo až příliš mnoho místa věnováno negativním dopadům rozvodů a rozhodů na život dospělých a dětí, což přispívá k negativní stigmatizaci matek žijících v jednorodičovských rodinách. Nelze totiž opomenout skutečnost, že rozvod nebo rozchod se většinou děje z vážných důvodů včetně násilí, a proto může mít ve svém důsledku pozitivní dopady na životy rozvedených.“

Jinou situací a postoj k absenci otce má žena, která má po rozvodu či rozchodu finanční prostředky k tomu, aby si mohla sama zařídit okamžitě pomoc, je to jednodušší zapojení do běžného života. Nemusí být tolik závislá na pomoci druhých či bývalého partnera, nebo na pomoci služeb státu. I přesto, mohou právě i tyto relativně zajištěné ženy vnímat, že jsou jisté překážky ve společnosti, zejména tam, kde se ženy prokazují svým stavem, například na úřadech, v zaměstnání, v menších vesnických obcích atd. Na druhou stranu je v naší společnosti tolerance k rozvodovosti a rozchodovosti velmi vysoká a dnes už rozvedená osoba není vnímána obecně nijak významně negativně. Což zase přináší problémy v tom, tak se tento vzor přenáší na děti a jejich budoucí životy.

Kuchařová (2019, s. 40) uvádí, že „v české společnosti je rozvod v důsledku dlouhého období poměrně liberální legislativy považován za přijatelný způsob ukončení manželství, když vztah již nefunguje.“ To si v průzkumech posledních let myslí přibližně tři čtvrtiny lidí“. (CVVM 2017c).

1.3.2 Samoživitelství: osamění matky v živitelském repertoáru rodičovské role

V této části se věnuji živitelství osamocené matky. Jak jsem již zmiňovala v předchozí podkapitole, finanční zajištění osamocených matek je o to jednodušší, o co více jsou majetkové poměry ženy nebo její širší rodiny vyšší nebo pokud mají vyšší vzdělání. Finanční zázemí je velké téma pro ženy samoživitelky a souvisí s jejich majetkovou situací, vzděláním, kvalifikací, praxí a konkrétním pracovním uplatněním. Ženy na mateřské či rodičovské dovolené mají natolik nízké příjmy, že stěží pokryjí náklady na sebezajištění a zajištění dětí, tím jsou myšleny všechny výdaje na bydlení, jídlo, léky, volnočasové a zájmové aktivity, nehledě na nečekané výdaje.

„Potíže vyjít s příjmem krátce po rozpadu partnerství měly v souhrnu až $\frac{3}{4}$ rodičů, velké obtíže přitom uvedla $\frac{1}{4}$. Ti, kteří měli velké nebo určité obtíže vystačit se svým příjmem, to mnohem častěji spojovali se zhoršením své finanční situace po rozchodu“. Paloncyová (2019, s. 71)

Skutečnost, že na celkový chod domácnosti a zajišťování potřeb dětí je najednou žena sama je zastrašující, pro některé ženy až nepředstavitelná, a proto také mnoho z nich ve svazku zůstává, i když je svazek nefunkční.

Finanční zajištění samoživitelkám pomáhá udržovat do určité míry i stát, i když speciální dávky určené konkrétně pro samoživitelky v našem sociálním systému neexistují (nepočítáme-li náhradní výživné vyplácené úřadem práce). Typ samoživitelství či spoluživitelství může hrát roli při vzniku nároku a výpočtu některých dávek. Více se tomu věnuji v kapitole 2.3.1. Státní podpora samoživitelek v pracovním uplatnění.

Ženy, které jsou bez zaměstnání a pobírají jen dávky hmotné nouze, jsou ohrožené chudobou. Definic chudoby je celá řada, obecně lze chudobu definovat jako situaci, kdy je nerovný přístup k materiálním zdrojům a lidé tak nemohou uspokojovat své základní potřeby. Matoušek (2013, s. 334) uvádí, že „chudoba je současně sociálním faktem, neboť chudí ve společnosti fakticky existují, i konstruktem a interpretačním či výkladovým schématem, protože společnost určuje, kdo z jejích členů je a kdo není chudý. Jakožto sociální fakt, je pro chudé jejich chudoba obtížným stavem přímé či nepřímé mnohonásobné – fyzické, psychické i sociální – deprivace“.

Nejčastější příčiny chudoby u matek samoživitelek jsou vlivy jejich socioekonomického prostředí a kulturního prostředí, zdravotní problémy matky nebo jejich dětí a stigma osamocené matky. Ženy samoživitelky jsou také v ohrožení příjmovou chudobou, která se týká asi 10 % Čechů. Vyplývá to z výsledků pravidelného šetření ČSÚ z roku 2018 o příjmech a životních podmínkách domácností. Dnes v době po covidu a v energetické krizi, je tento parametr výrazně vyšší.

1.3.3 Bydlení neúplné rodiny

Společné bydlení je na začátku vztahu jednou z priorit, na co se partneři těší. Chaloupková (2010, s. 131) popsala postřeh jedné dvojice a uvedla, že „začátky vztahů jsou totožné, dochází ke společnému bydlení: My jsme spolu začali chodit na gymplu ... Začali jsme spolu žít asi v jednadvaceti, protože Bedřichova starší sestra s rodinou odjela do ciziny a uvolnil se jejich byt ... .. byli jsme nadšení, že si to můžeme vyzkoušet. (Helena, 39 let, děti 1 a 4 roky)

Autorka zde popisuje dlouhodobě nesezdanou dvojici, tomuto tématu se v dané publikaci obsáhle věnuje. Já zde citaci uvádím jako doklad toho, že bydlení je dlouho očekávanou metou partnerů, nezbytností pro život rodiny a výchovu dětí. Pro samoživitelku je potom vlastní bydlení a možnost si bydlení vůbec dovolit jednou ze základních věcí k tomu, aby svoji situaci zvládla. Bydlení je významným stabilizačním prostředkem pro neúplnou rodinu. Pro řadu žen je vlastní bydlení s dítětem nebo s dětmi osvobozením, pokud byl například manžel nespolehlivý, násilník apod. V nové roli se matka ale musí vypořádat s okolnostmi, které osamocení přináší, a to, jak si zajistit hlídání dítěte, vyzvedávání ze školky nebo školy, jak zajistit chod domácnosti, když nemůže být doma apod. Je to celá škála různých situací, kdy mohou matce pomoci blízké osoby, přátelé, ale vlastní bydlení je velmi důležitý faktor.

Obecně je v ČR bytová politika proklamativně dlouhodobě prioritou vlády ČR. Měla by se zaměřovat na občany nejen v bytové nouzi, kteří se již do špatné situace dostali, ale měla by preventivně vytvářet nové dostupné bydlení. Přes tento fakt je bydlení pro rodiny v ČR neuspokojivé a nedostačující. Není zde dostatečně zajištěné dostupné nájemné bydlení a náklady na něj jsou vysoké. Pořídit si vlastní byt je pro mnohé zcela nedosažitelné. K tomu Kuchařová (2019, s. 71) uvádí, že „více než třetinu z celkových příjmů odeberou náklady na bydlení samoživitelům, žijí-li v nájemním bytě, tak dokonce polovinu“.

Tento stav dopadá negativně hlavně na finančně nezajištěné samoživitelky. Otázkou zůstává, kdo z manželů má právo v případě rozvodu zůstat v dosavadním nájmu a kdo se musí vystěhovat v případě rozpadu manželství. Ideální a lepší je pro manželé dohodnout se ještě před rozvodem na tom, kdo z nich bude dále využívat nájemní byt a kdo se vystěhuje. Pokud se manželé nedohodnou, rozhodne o tom soud, který přihlíží k tomu, komu bude svěřena péče o dítě, a také se přihlíží ke stanovisku a postoji pronajímatele bytu. Jedna z věcí, na které soud přihlédně je také to, kdo se přistěhoval. Jestliže jeden z manželů bydlel v nájemním bytě ještě před uzavřením manželství, přihlíží se na to, že druhý z manželů má právo bydlení tzv. odvozené, kdy manželům vzniká společné nájemní právo, toto právo by mohlo alespoň částečně ochraňovat situaci rodiče, kterému zůstává v péči dítě, po rozvodu může využít zákon, který podrobně upravuje vypořádání se rozvádějících se.

„Jestliže dojde k zániku manželství rozvodem, kdy manželům svědčilo společné nájemní právo, je v první řadě na dohodě obou manželů, kdo z nich byt opustí a kdo zůstane nadále nájemcem bytu. Nedojde-li k dohodě manželů, soud zruší na návrh dosavadní právo toho z rozvedených manželů, na kterém lze spravedlivě žádat, aby jej opustil, a popřípadě rozhodne o způsobu náhrady za ztrátu práva bydlení (např. obstarání náhradního bytu, povinností přispívat na bydlení apod.). Soud má při svém rozhodování přihlédnout k tomu, komu byla svěřena péče o nezletilé dítě, ale např. i ke stanovisku pronajímatele. Rozvedený manžel, který má dům nebo byt opustit, má právo tam bydlet, dokud mu druhý manžel nezajistí náhradní bydlení, nejdéle však jeden rok“ (Portál o bydlení, 2023)

O něco složitější je v takových situacích přístup zákona k nesezdanému páru, jednoduše proto, že manželství je institut, který má právní oporu a vztah partnerský není nikde doslovně právně zřejmý a partnerská vzájemná práva a povinnosti zákon nespécifikuje. Když se žena ocitne při rozchodu v roli, že má svěřené děti do péče a rozhoduje se kdo bude opouštět nájemní bydlení dostává se do situace, že jí hrozí bydlení opustit bez právní opory a to zejména tehdy, jeli nájemní smlouva vedena jen na jejího partnera, jak popisuje článek Srovnání právní úpravy manželství a nesezdaného soužití – III. díl bydlení, kde se uvádí, že „pokud je nájemcem pouze jeden z partnerů, je situace druhého partnera obdobná jako při bydlení v nemovitosti ve výhradním vlastnictví partnera. Partnerovi nesvědčí žádný právní titul k užívání k předmětné nemovitosti, nemá možnost ovlivnit trvání či zánik nájemního vztahu, je plně odkázán na partnera, který je nájemcem. Při rozchodu se může nájemce domáhat vyklizení partnera soudní cestou.

Rovněž přechod nájmu bytu v případě smrti nájemce může být pro partnera problematický. Zatímco manžel spadá do skupiny lidí, na které nájem při splnění daných podmínek ex lege přechází, partner, jak je vymezen v tomto článku, do této skupiny nepatří. K přechodu nájmu by proto potřeboval souhlas pronajímatele, případně by mohl na něj přejít nájem, pokud by byl partner nájemcovým dědicem“. (Právní prostor, 2015)

Pokud jsou vedeni v nájemní smlouvě oba partneři, může žena nárokovat právo na ponechání společného nájemce. Při majetkovém vypořádání společně nabytého jmění se rozvedení manželé musí vyrovnat a žena tak může získat finanční prostředky k zajištění svojí situace. A tak se stává, že v těchto případech žena nemusí vyjít z rozvodové situace zcela bez prostředků nebo ji může zůstat poměrná část bydlení, pak už bydlení není pro ni tolik složitou otázkou. Nesezdané ženy to v takové situaci při rozchodu s partnerem mají složitější. I když s partnerem žily a založily rodinu, nevzniká žádné majetkové společenství, jako tomu je u společného jmění manželů, a každému tedy zůstává jen to, s čím do svazku přichází.

Pokud je to žena, která se na začátku nebo v průběhu vztahu stěhuje do obydlí partnera a je s ním v nesezdaném svazku, obvykle po rozchodu nemůže nárokovat odchod muže z nájemního bytu, na kterého je nejspíš nájemní smlouva bydlení napsaná nebo je vlastníkem bytu. V tomto případě musí žena z bydlení odejít a hledat si nové. Jestli to bude řešit s vlastní rodinou, přáteli, nebo cestou hledáním jiného nájmu už bude záviset od její finanční situace, zda má vyšší výdělků, nebo bude ještě na mateřské dovolené, nebo bude nezaměstnaná. Z toho je zřejmé, že ne každá žena má stejnou startovací pozici k novým začátkům, a ne každá žena se k novým začátkům staví stejným způsobem. Pro některé z žen je rozvod motivací pro získání větší ekonomické nezávislosti a profesního růstu, s čímž souvisí jejich možnost být ekonomicky soběstačnější a mít přiměřené bydlení, o které rozvodem či rozchodem přišly.

Vohlídalová (dle Hašková 2014, s. 217) k tomu uvádí, že „typickým příkladem profesní dráhy této skupiny žen je Barbora, které bylo v době rozvodu 25 let a byla na rodičovské dovolené s tříletým synem. Její finanční závislost na manželovi podtrhovalo i vlastnictví společného účtu, k němuž jí manžel ihned po jejím odchodu z domácnosti zrušil přístup. Zůstala tak ze dne na den zcela bez finančních prostředků. Přestože měla kvalifikaci zdravotní sestry, po rozvodu začínala pracovat nejprve jako servírka. Postupně si však doplnila vzdělání a začala se věnovat terapeutické praxi“.

Komplikací pro osamělé matky je také postoj některých pronajímatelů komerčních bytů, kteří se bojí, že tyto ženy nebudou mít dostatek financí na placení, protože je žena

např. nezaměstnaná, nebo je na rodičovské dovolené a je zřejmé, že bude závislá na podpoře státní sociální podpory a dávkách příspěvku i doplatku na bydlení. Z vlastní zkušenosti vím, že jen v ojedinělých případech majitel usoudí, že nájemnice s dětmi je řádná osoba a pronájem jí umožní a také s ní spolupracuje pro vyřízení dávek SSP příspěvek na bydlení, je-li to pro vyřešení situace ženy potřeba. Převažuje ale zcela opačný postoj.

Ženám zcela nemajetným bez podpory vlastní rodiny někdy také pomůže neziskový sektor.

K tomu napsala zkušenost jedné ženy Brůhová (2015, s. 17) „za rok a půl, co s dětmi bydlíme v podporovaném bytě od Women for women a jsme v jejich programu, se náš život zklidnil a ustálil. Dcera měla pět čtyřek a během jednoho roku to stáhla na jednu – z matematiky, ale je dyskalkulik, a tak i to je úspěch. Zase jsme začali žít jako normální lidi“.

Těchto organizací je celá řada, ale stále je to velmi málo na to, aby suplovaly funkci státu. Ten v bytové politice významně selhal a dlouhodobě se nedaří budovat nové byty pro ohrožené lidi, mladé rodiny a obyvatele obecně.

Možnost řešit bydlení pro ženy, které po azylovém bydlení chtějí prostoupit do komerčního nájemního bydlení, mohou žádat ÚP o mimořádnou okamžitou pomoc na úhradu nezbytného jednorázového výdaje jistiny k pronajmutí bytu. Tyto žádosti se ale posuzují individuálně a pomoc je nenároková.

Na stránkách MPSV se k tomu uvádí, že „dávka MOP se za tímto účelem poskytuje na základě správního uvážení ÚP ČR. Tuto dávku lze přiznat zejména u přechodu do standardní formy bydlení a z důvodu předcházení nárůstu počtu klientů žijících v nevhodné formě bydlení. Pracovník orgánu pomoci v hmotné nouzi se zabývá historií klienta, zejména situacemi a okolnostmi, za kterých se klient v minulosti stěhoval. Sociální pracovník může informovat pronajímatele bytu o možnosti garance úhrady nájemného díky využití institutu přímé úhrady (peníze tak putují přímou cestou od ÚP na účet pronajímatele). Záleží pak na dohodě pronajímatele a klienta, které sociální pracovník může pomoci“. (MPSV, 2023)

Revue pro sociální politiku a výzkum uvádí, že „podle jednotlivých metodik úřadů práce v ČR, může být jistina až ve výši šestinásobku měsíčního nájemného, ale úřad může podle stávajícího metodického vedení poskytnout pomoc maximálně do výše dvojnásobku v místě obvyklého nájemného“. (Revue pro sociální politiku a výzkum, 2015)

Při dalším stěhování rodiny by měla žena využít vrácenou jistinu-kauci ke stejnému účelu do jiného pronájmu. Nejčastěji je postup takový, že sociální pracovnice chodí po pronájmech s rodinou a případně domlouvá s majitelem proplacení dávky MOP na jistinu bydlení, splacení a využití kauce.

Další důležitou roli v hledání bydlení pro neúplné rodiny je to, že mnohé ženy jsou v situaci, kdy jsou dlužné například městu či obci za neplacení komunálního odpadu nebo mají půjčky bankovního i nebankovního charakteru a tato skutečnost je omezuje na možnosti získat vhodné bydlení pro sebe a děti, jejich solventnost v očích pronajímatelů se snižuje. Pokud tyto skutečnosti majitel bytu zná, nedává mu to opět žádnou záruku, že nájemnice bude bezkonfliktní. Pronajímatelé se často obávají návštěvy exekutorů, kteří budou po dlužnici vymáhat pohledávky a opět se tak může narušit vztah nájemník a pronajímatel.

Höhne (dle Paloncyová 2019, s. 102) uvádí, že „exekuce je v současnosti podána na přibližně 6 % dotázaných samoživitelů, na dalších 7 % byla podána někdy v minulosti, ale již byla vypořádána. Exekuce sice není vždy vázána pouze na půjčky a jejich neplacení, často pramení i z nesplácených dluhů, souvislost s možným nesplácených půjček je však zřejmá.“

Otázkou zůstává, jak situace s bydlením, kterou má každá samoživitelka individuální, ovlivňuje jejich přístup k hledání cesty na pracovní trh a k získání zaměstnání. Protože bez finančních zdrojů a příjmů, nemohou získat vyhovující bydlení, popřípadě nemohou řešit svoje dluhy a taktéž bez bydlení nebudou mít dostačující zázemí pro to, aby mohly docházet do zaměstnání. Tyto dvě oblasti jsou pro nezajištěnou ženu natolik zásadní, že často nelze usoudit, která je ta důležitější a která se musí dořešit jako druhá. V případě, že se žena musí odstěhovat do jiného města, je pro ni také komplikací dojíždět do původní práce kde dříve žila a pracovala. S novým bydlením tak může nastat i situace, že žena bude hledat nové zaměstnání. Jedno z řešení pro tuto konkrétní pomoc nabízí ÚP dávkami na dojíždění do zaměstnání, nebo na přestěhování.

Na stránkách MPSV se uvádí, že „příspěvek na dojíždění může být poskytován na základě písemné dohody uzavřené s ÚP ČR, a to na částečné pokrytí nákladů, které mohou vznikat v souvislosti s dojížděním za prací mimo obec, ve které má žadatel své bydliště. Příspěvek je proplácen po sjednanou dobu, a to za měsíce, kdy žadatel prokáže doložením měsíčního vyúčtování mzdy nebo platu (výplatním listem, páskou), že do zaměstnání v tomto měsíci dojížděl a že jeho hrubá mzda či plat za vykonávanou práci

nepřesáhla 1,5násobek hodnoty průměrné mzdy v národním hospodářství za 1. až 3. čtvrtletí předcházejícího roku.“

V některých akutních situacích, které mohou nastat při rozvodu, ženám pomohou azylové domy pro matky s dětmi. Charakteristika těchto poskytovaných služeb je, že pomáhají ženám matkám s dětmi a těhotným ženám starším 18 let řešit svou obtížnou sociální situaci a tím jim pomůžou umožnit návrat do života v běžných podmínkách.

„Vytváříme zázemí na dobu nezbytně nutnou, aby mohly klientky řešit svou sociální situaci a uspořádat své životní podmínky. Poskytnutí podpory ženám, matkám s nezletilými dětmi a těhotným ženám starším 18 let, pokud se ocitnou v mimořádně obtížné sociální situaci spojené se ztrátou bydlení, ohrožené domácím násilím a tím zabránění sociálnímu vyloučení nebo ponižování jejich lidské důstojnosti“. (Katalog poskytovatelů sociálních služeb Olomouc).

Ukazuje se, že azylové domy využívají ženy s dětmi, které nemají oporu ve vlastní rodině, mezi přáteli a jejich vztahy s bývalým partnerem jsou často konfliktní a sociální situaci je nutné řešit přes kurátory.

Brůhová (2015, s. 96) popsala příběh s hraniční situací jedné samoživitelky a uvedla, že „partner v tu dobu bral drogy a v jakémsi amoku řekl, že se nebude o nikoho starat a odjel do Holandska. Zůstala jsem sama. Až do porodu jsem chodila do práce, šetřila každou korunu a sháněla nové bydlení. Nebylo to jednoduché. Hodně mi pomohli v azylovém domě, kde se syn Dušan narodil. Podrželi mě i při rozvodu a po porodu. Čtyři roky jsem putovala po azylových domech, než jsem dostala šanci“.

V tomto případě se jednalo o velmi složitou rodinnou situaci, nezáměr otce byl úplný a svým odjezdem ulehčil matce život aspoň v tom, že ji nekomplikoval život svým patologickým životem. Nikdy jí ale pro svoji závislost nijak nepomohl a vymahatelnost financí po otci je v takových případech malá nebo žádná. Podpora státu v oblasti bydlení ženě a jejímu dítěti zajistila okamžitou pomoc, což je cílem práce sociálních pracovníků, řešit i krizové situace.

Celkově lze shrnout, že existuje záchranný kruh bydlení pro ty samoživitelky, které se dostaly v rámci životních krizových situací do těžce řešitelné situace a kdy je potřeba je rychle stabilizovat. V oblasti nájemního a sociálního bydlení je situace nedostačující a za poslední roky se spíše zhoršuje. Další, významně menší část samoživitelek je v bydlení soběstačná.

1.4 Příčiny samoživitelství

Na to, jak vzniká samoživitelství, je možné nahlížet z různých úhlů. Autorka Hasmanová Marhánková (2011, s. 3) uvádí, že „k samoživitelství vedou nejčastěji tři cesty, kterými jsou rozvod nebo rozpad partnerství, mimomanželská plodnost a ovdovění“.

Příčiny samoživitelství jsou poměrně dobře uchopitelné a definovatelné, ve skutečnosti jde o dva druhy okolností.

Prvním a nejčastějším je vynucené samoživitelství životními okolnostmi (např. ovdovění, rozvod, odchod partnera, ...), nastává v situaci, kterou matka neplánovala, nelze se na ně připravit, nastává období zvýšené zátěže, a to ve všech oblastech života. V těchto případech je často poskytována odborná pomoc, do které se zapojuje řada odborníků (sociální pracovník, psycholog, lékař, speciální pedagog, ...). Vynucené samoživitelství postihuje celé spektrum žen, ale stále převažuje skupina žen s nižší úrovní socioekonomického prostředí a nižším vzděláním.

Paloncyová (2019, s. 24) uvádí, že „kritérium nejvyššího dosaženého vzdělání osoby v čele neúplné rodiny se závislými dětmi bylo podrobněji publikováno až při sčítání v roce 2011. Bezmála polovina samoživitelů neměla maturitní vzdělání (45 %, z toho však tvořili většinu středoškoláci bez maturity), dvě pětiny maturitu získaly, přibližně každý šestý samoživitel měl pak vzdělání vyšší“.

Druhou formou vzniku samoživitelství je přijaté samoživitelství, kdy se jedná o svobodnou volbu člověka, vlastní rozhodnutí matky z různých důvodů, jedná se o dobrovolnou volbu matky, tyto matky svou situaci zvládají. V této skupině jsou výrazně více zastoupené ženy s vyšším vzděláním a jsou z dobrého socioekonomického prostředí.

Paloncyová (2019, s. 38) uvádí, že „na základě dat ze sčítání, ale i z dat výběrových šetření je možné konstatovat, že existují rozdíly v pojetí nesezdaného soužití mezi různými vzdělanostními skupinami. Osoby s vyšším vzděláním žijí častěji v nesezdaném soužití v mladším věku a později ve větší míře uzavírají sňatek. Ve vyšších věkových skupinách žijí nesezdané spíše osoby s nižším vzděláním.“

Rozchod nebo rozvod jsou nejčastější příčiny vzniku samoživitelství. Jsou to těžké životní situace s negativním dopadem na rodinu, rodiče a děti. Důvodem rozchodu či rozvodu bývá především nezralost partnerů. Dále to může být různé sociální prostředí, dominance jednoho z partnerů a nerovnováha ve vztahu, sociopatie či psychopatie partnera a řada dalších.

Jeden z příběhů nezralosti uvádí Brůhová (2015, s. 9) „vdávala jsem se s ideály, která má každá zamilovaná žena. Snila jsem o báječné rodině a představovala jsem si, jak spokojený a šťastný život povedeme. Byla jsem mladá, nezkušená a vášnivě zamilovaná. Všechno v té době bylo krásné a zářivé. Můj sen však dostal první trhliny už několik měsíců po sňatku. Svatbu jsem prožila s malým těhotenským bříškem a půl roku po ní se nám narodil náš syn Pět'a. Ve stejné době začaly i naše první problémy, protože manžela dítě nezajímalo, staral se jen o sebe a začal pít“.

Příběh neměl dobrý konec, trvalo to řadu let, než si matka uvědomila, že to tak dále nejde. Pítí přerostlo v hrubé urážky a násilí, dluhy manžela a konec manželství, které paradoxně neskončilo kvůli bití a dluhům, ale manžel si našel o 15 let mladší partnerku. Problémy jiného rázu přetrvávaly dále a staly se zátěží pro řadu dalších let. V tomto případě se nejednalo jen o nezralost, ale o řadu jiných faktorů, které žena před vstupem do manželství neviděla.

Třetím důvodem vzniku samoživitelství je také mimomanželská plodnost, která je v oblasti příčin samoživitelství zásadní. Jedná se o významný demografický a sociální fenomén, který je v posledních 20 letech na vzestupu, jedná se o podíl narozených dětí neprovdaným matkám. Tento trend je celoevropský, obecně lze říct, že severské země mají větší míru mimomanželské plodnosti než země z jižní části Evropy. Vliv na tento fenomén má také náboženství v dané zemi, při silném vlivu je míra mimomanželské plodnosti výrazně nižší.

Šťastná (2009, s. 7) uvádí, že „v České republice, podobně jako v ostatních postkomunistických státech, je jedním z významných rysů demografického vývoje velmi rychle se zvyšující podíl dětí narozených mimo manželství. Do konce 80. let tento podíl nikdy nepřesáhl 10 % a Česká republika tak patřila k zemím s nejnižším zastoupením nemanželsky narozených. Od devadesátých let však podíl mimomanželsky narozených postupně narůstal a v roce 2006 již dosáhl téměř jedné třetiny a Česká republika se tak řadí k zemím se středními či mírně vyššími hodnotami.“

Příčiny vzniku samoživitelství, jejich doba trvání a hloubka mají v konečném důsledku významný vliv na pracovní uplatnění a profesní aktivitu žen samoživitelek. U závažných problémových situací s dlouhodobým odkládáním řešení mohou profesní dráhu samoživitelek zásadně poškodit.

2 Problematika samoživitelství z pohledu trhu práce

Problematika samoživitelství z pohledu trhu práce má hodně rovin. V ČR je nedostatek částečných úvazků, na trhu s byty jsou vysoké nájmy, nízké mzdy, společenská tolerance k neplacení alimentů, a mnoho dalších faktorů, které vytváří podhoubí pro chudobu, která má ženský rod a je o to tíživější, že v ní člověk není sám, protože má odpovědnost i za děti. (Čechovská, Uhlová, 2018)

V ČR žije v rodinách s jedním rodičem necelých 14 % dětí, převážně jsou to rodiny samoživitelek, jak se uvádí ve Zprávě o rodině 2020 Paloncyová (2020, s. 121) popisuje, že „v roce 2018 žilo 86 % dětí v ČR v rodinách s oběma rodiči (v EU průměrně 82 %), v tom 67 % mělo sezdané rodiče. Necelých 14 % dětí žilo s jedním rodičem. Tento podíl je nižší proti evropskému průměru 17 %. Mezi roky 2007 a 2018 vzrostl podíl dětí žijících s nesezdanými rodiči ze 7 % na 19 %“.

Jedná se především o ženy v produktivním věku a tento údaj ukazuje o jak významnou skupinu pracovní síly se jedná. Některé samoživitelky se setkávají s řadou bariér při hledání zaměstnání. Dobře znají tu situaci, když dorazí na přijímací pohovor. Jakmile přijde řeč na rodinnou situaci a řeknou, že jsou na své děti samy, tak se jejich naděje na získání pracovního místa výrazně sníží. Zaměstnavatel důvody nesděljuje nebo jen formálně poděkuje za zájem, ale okamžik, kdy dojde ke zlomu, je sdělení žen u pracovního pohovoru, že jsou samoživitelky.

Pfeiferová (dle Dudová 2008, s. 186) uvádí dva příklady: „když jsem se zmínila, že mám děti, že jsem sama na děti, tak mě nechtěli nikde vzít. Všude se vymlouvali. (Soňa, 36 let, prodavačka, dcery 14 a 9 let, syn 12 let) „určitě si myslím, že v tom hrálo hodně roli, když jsem tehdy řekla, že mám dítě a že jsem sama“. (Blanka, 36 let, účetní, dcera 4 roky).

Na základě takových situací tak matky samoživitelky zůstávají déle bez trvalého pracovního poměru, tím ztrácí pracovní návyky, nemají možnost získání praxe a dostávají se do situace, kdy jejich profesní potenciál není rozvíjen. Platí, že čím déle jsou bez zaměstnání, tím horší je potom adaptace na pracovní zařazení. Řada samoživitelek proto v určitých složitých fázích života bez zaměstnání přijme a vykonává i jinou práci, která neodpovídá jejich vzdělání, a to jen z důvodu, aby rodina mohla ekonomicky fungovat.

Na pracovní uplatnění samoživitelek má význam také jejich hodnotová orientace v oblasti profesních a rodinných aspirací.

Kuchařová (2020, s. 121) k tomu uvádí, že „tyto faktory relativně diskvalifikují osamělé ženy. Osamělé matky jsou v pozici jediného živitele nuceny častěji než žijící v páru zohledňovat potřebu zabezpečit děti a domácnost, což jim omezuje výběr zaměstnání. Potřebují jak dostatek času na rodinu, tak dostatečný výdělek, přičemž skloubit obojí není snadné a závisí opět jak na dosaženém vzdělání (vzdělané ženy častěji prosazují své vyšší profesní aspirace oproti méně vzdělaným), tak na charakteru povolání (zda např. umožňuje flexibilní pracovní režim)“.

2.1.1 Definice pracovního trhu, primární a sekundární trh práce

Trh práce lze definovat jako ekonomický a společenský prostor, kde se nabízí a poptává práce, kterou poté člověk vykonává.

Halásková (2001, s. 5) uvádí, že „prostřednictvím trhu práce je ovšem pro pracovníky zajištěn nejen určitý příjem, ale i sociální status spojený s pozicí na trhu práce. Trh práce je tedy na jedné straně ekonomickou institucí, tedy systémem ekonomických vztahů směny práce za mzdu založené na racionální volbě účastníků směny, ale je současně i sociální institucí, jež zahrnuje podmínky a normy sociálního jednání ovlivňující koupi, prodej i cenu pracovních služeb. Jde o veškeré procedury, neformální normy a zvyky regulující vztahy mezi zaměstnanci a zaměstnavateli.“

Podle teorie duálního trhu práce existuje primární trh práce a sekundární trh práce. Na primárním trhu práce se podle Winklera a Wildmanové (1999, s. 24) „soustředují lepší a výhodnější pracovní příležitosti, jsou lépe společensky hodnocené, umožňují profesní růst a jsou lépe finančně ohodnocené. Oproti tomu na sekundárním trhu jsou pracovní místa hůře placená, jedná se o práce s nízkým společenským ohodnocením, chybí kariérní růst a perspektiva. Možnost přechodu ze sekundárního trhu práce do primárního trhu je velmi složitá a většinou není možná, protože chybí kvalifikace, praxe a zkušenosti. Rozlišování lidí podle těchto znaků je jednou z příčin diskriminace na trhu práce.“

Na jakém trhu práce se žena samoživitelka pohybuje, to určuje její výdělek, spokojenost a ocenění ze strany druhých. Podle některých výzkumů nemívají významný problém v pracovním uplatnění také ženy ve veřejném sektoru a na méně kvalifikovaných a hůře placených pozicích.

Pfeiferová (dle Dudová 2008, s. 188) uvádí, že „vedle podnikatelek, jež si utvářejí své pracovní místo samy a nemusí se tedy ucházet o přízeň zaměstnavatele, se s relativně menšími těžkostmi setkávají ženy pracující ve veřejném sektoru, ženy ucházející se

o méně atraktivní pozice vzhledem k nízkému výdělku a dále ženy na málo kvalifikovaných pozicích s vysokou mírou fluktuace, např. dělnice či vyučené prodavačky“.

Podle tohoto vyjádření si sice ženy na primárním a sekundárním trhu práci najdou, ale její kvalita a ohodnocení je výrazně jiné u podnikatelky, vzdělané ženy ve státní správě nebo v soukromém sektoru a naproti tomu u žen pracujících jako prodavačky dělnice a uklízečky.

Kotýnková (dle Mitchell, Hamplová, Chaloupková, Kotýnková 2012, s. 38) uvádí, že „v souvislosti s nejistotami pracovního trhu vznikla teorie duálního trhu práce, která popisuje oddělení primárního trhu práce, který je lépe legislativně chráněný a méně flexibilizovaný, od sekundárního trhu práce, který je legislativně chráněný méně a značně flexibilizovaný“.

Ženy samoživitelky ať jsou tedy na primárním nebo sekundárním trhu práce mají stejné problémy a trápení, které přináší život osamocenému rodiče, jako například osamocené rozhodování, dopad odpovědnosti za výchovu, ekonomické starosti, obavy o budoucnost apod. Co je ale výrazně od sebe odlišuje, to je právě jejich společenský status, který pramení z jejich pracovního uplatnění, příjmů, respektu od kolegů v práci a možnosti jejich rozvoje. U žen na primárním trhu práce jsou jejich možnosti v těchto ohledech nepoměrně lepší, proto mají předpoklady, že svoji roli matky samoživitelky zvládnou ve všech ohledech lépe. Ženy prostě mají na každém typu trhu práce jinou míru jistot. Někteří autoři hovoří o rozdělení společnosti na „insiders“ a „outsiders“ a tyto kategorie a příslušnost k nim výrazně ovlivňují kvalitu lidského a sociálního kapitálu jednotlivých členů a jejich schopností readaptovat se na změny v charakteru práce (Večerník, 2006).

2.1.2 Přípravenost společnosti na problém pracovního uplatnění samoživitelek

Přes řadu vládních opatření, proklamací a projektů je český trh práce pro ženy samoživitelky méně vstřícný, než je evropský západní standard. Samoživitelky jsou vnímány jako riziková skupina, existuje skrytá i zjevná diskriminace pro část z nich a mají také nižší finanční ohodnocování.

Dudová (2008, s. 184) uvádí, že „i přes vysokou vzdělanost a míru zaměstnanosti se tak ženy nacházejí ve slabší pozici na trhu práce, a to jak z hlediska možnosti nalezení vhodného zaměstnání, tak z hlediska finančního ohodnocení“. Pozoruhodné je, že tento citát je z roku 2008, kdy se společenská i ekonomická situace hodně podobala té dnešní,

nastupovala recese, došlo k výraznému navýšení řady cen, a přesto je toto konstatování o postavení některých žen samoživitelek i dnes vystihující, aktuální a přesné. Velká část samoživitelek je nadále limitovány svou životní situací, mateřství je bráno některými zaměstnavateli jako handicap, překážka k nabídnutí pracovní pozice.

„Přestože je princip rovných příležitostí a nediskriminace součástí našeho právního řádu, praxe ukazuje, že na trhu práce existují znevýhodněné skupiny obyvatel. V odborné literatuře se k označení tohoto jevu používá pojem segmentace pracovního trhu. Jedná se především o ženy, zejména pak ženy vracející se na trh práce po mateřské či rodičovské dovolené, starší osoby (nad 55 let) a absolventy škol. K diskriminaci může ale také docházet například z důvodu národnosti, etnické příslušnosti atd.“ (Palíšková, 2019, s. 3)

Co se týká zákonů v ČR, tak ty jsou v souladu s Evropskými a naše Ústava a Listina základních práv a svobod jednoznačně nepřipouští diskriminaci. Listina deklaruje základní lidská práva a svobody jako „nezadatelné, nezcizitelné, nepromlčitelné a nezrušitelné“ (Čl. 1). „Základní lidská práva a svobody se zaručují všem bez rozdílu pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národního nebo sociálního původu, příslušnosti k národnosti nebo etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení“. (Čl. 3).

Dále existují zákonná opatření, která jasně zakazují diskriminaci a nerovné zacházení. Jedná se zejména o Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů v § 4 zakotvuje rovné zacházení a zákaz diskriminace při uplatňování práva na zaměstnání. „Při uplatňování práva na zaměstnání je zakázána jakákoliv diskriminace, (...); manželského a rodinného stavu a vztahu nebo povinností k rodině, (...); diskriminace z důvodu těhotenství, mateřství, otcovství nebo pohlavní identifikace se považuje za diskriminaci z důvodu pohlaví“.

Do třetice, je to zákoník práce, který přenáší tyto hodnoty do zaměstnaneckých vztahů. Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů, zakotvuje zákaz diskriminace a rovné zacházení se zaměstnanci, a to jako klíčové zásady pracovněprávních vztahů (§ 1a).

Jak je uvedeno výše, tak zákony jsou v oblasti diskriminace v ČR nastaveny kvalitně, stát se dále snaží vytvářet formou strategií lepší podmínky pro samoživitelky např. například Strategie Evropa 2020 byla jako Národní program reforem zaměřena na opatření k posílení postavení žen na trhu práce.

Bariéry na trhu práce jsou různě intenzivní, objevují se ve všech oblastech zaměstnanosti samoživitelek. Nejčastěji se objevují hned u pracovního pohovoru, kdy

jsou kladeny nevhodné otázky na jejich rodinný stav a u výběru převažuje preferování mužů a žen se zaopatřenými dětmi. Další bariéry jsou v oblasti sociálních a zaměstnaneckých výhod.

Kuchařová (2007, s. 25) uvádí, že „poskytování sociálních a zaměstnaneckých výhod nebývá v českých podnicích obecně rozšířeno, tím méně zohledňuje potřeby zaměstnanců s nějakými problémy v rodinném životě. Přesto u položky, porozumění pro potřeby zaměstnanců se školními dětmi, jsou ženy s vyšší kvalifikací spokojenější, což může být způsobeno tím, že již sám charakter jejich práce klade méně překážek k zabezpečení potřeb jejich dětí.“

Z citace je také vidět další významný faktor nahlížení na samoživitelky a tím je jejich kvalifikace a vzdělání. Tento parametr je hodně významný a má vliv jak na druh a délku jejich úvazků, na flexibilitu pracovní doby, pracovní benefity a v neposlední řadě na výši mzdy. Kvalifikace a vzdělání mohou přinášet samoživitelkám výraznou kvalitu do jejich života, platí to například u podnikatelek a žen, které mají díky svému vzdělání a schopnostem manažerskou pozici apod. Absence kvalifikace a vzdělání je tak další bariérou na trhu práce pro samoživitelky.

Další výraznou bariérou pro samoživitelky je věk nejmladšího dítěte. Čím je dítě mladší, tím je problém větší, jakousi zlomovou hranicí je věk 10 let dítěte.

Kuchařová (2007, s. 41) uvádí, že „v rodinách s dětmi vždy vzniká potřeba řešit soulad mezi nároky zaměstnání rodičů a požadavky na péči o děti. V neúplných rodinách je tato situace složitější, protože matka (příp. otec) žijící s dětmi se nemůže většinou dělit o rodinné povinnosti s partnerem. Jako jedna z nejdůležitějších determinantů míry konfliktu rodinných a profesních rolí se potvrdil věk nejmladšího dítěte, tedy náročnost rodičovské péče. Je-li nejmladšímu dítěti 10 a více let, napětí mezi rodinou a zaměstnáním podstatně slábně a stává se výjimečným.“

Tyto hlavní bariéry pro samoživitelky v pracovním uplatnění jsou ve velké většině na straně zaměstnavatele a řešit se dají důslednou osvětou, vzděláváním a nastavováním firemních etických kodexů, podporou od státu apod. Lze shrnout, že negativní rysy v přístupu k samoživitelkám na trhu práce jsou významné, zakořeněné ve společnosti a je potřeba v této oblasti systematicky pracovat, aby bylo dosaženo změn jak v počtu zaměstnaných samoživitelek, tak kvalitě jejich pracovních podmínek, odměňování a genderové rovnosti.

2.2 Prevence problémů s pracovním uplatněním samoživitelek

Preventivní opatření v oblasti řešení pracovního uplatnění samoživitelek se realizují na různých úrovních, rozhodující je však nastavení legislativy a přístup ze strany vlády ČR. Mezi hlavní vládní dokumenty patří Strategie rovnosti žen a mužů na léta 2021–2030, vznikla na Úřadu vlády ČR v únoru 2021.

Ve strategii je napsáno, že „strategie 2021+ řeší přetrvávající nerovnosti žen a mužů v české společnosti. Na genderové nerovnosti v různých oblastech společenského života poukazují různé typy indikátorů mezinárodních organizací a agentur. Na vnitrostátní úrovni jsou nerovnosti žen a mužů na statistické úrovni identifikovány především ve statistické ročence ČSÚ Zaostrěno na ženy a muže. Vývoj v oblasti rovnosti žen a mužů je komplexně vyhodnocován ve zprávách o rovnosti žen a mužů, které jsou Odborem rovnosti žen a mužů ÚV ČR každoročně předkládány vládě.“

Strategie 2021+ dále konstatuje, že se ČR ve všech relevantních mezinárodních indexech hodnotících úroveň rovnosti žen a mužů pohybuje výrazně pod průměrem EU.

Strategie se zaměřuje na řadu oblastí, uvádím všechny, ale zdůrazňuji jen ty, které jsou pro moje téma příbuzné:

Tabulka 1

Oblast Strategie 2021+	Zaměření na tyto témata
Práce a péče	Zaměstnanost, úvazky, flexibilní formy práce, gender, mateřské školy, mikrojesle, rozdíly v příjmech, příjmová chudoba, sociální vyloučení, ...
Rozhodování	Zastoupení mužů a žen v politice a institucích, ...
Bezpečí	Domácí a genderově podmíněné násilí, ...
Zdraví	Nerovnosti mezi pracujícími ve zdravotnictví, ...
Poznání	Rovnost žen a mužů v učitelské profesi, ...
Společnost	Genderové stereotypy, sexismus, média a nerovnosti, občanská společnost, ...
Instituce	Právní úpravy prosazování rovnosti žen a mužů, financování agendy rovnosti, ...

Pro skutečné nastavení změn je potřeba, aby se doporučení ze Strategie 21+ uvedla do života a do řešení se zapojilo co nejvíce subjektů, místní samosprávy by měly jít příkladem, zaměstnavatelé, podnikatelské organizace a svazy by se měly aktivně podílet na zavádění pozitivních opatření v oblasti prevence.

2.2.1 Státní podpora samoživitelek v pracovním uplatnění

Samoživitelky v ČR nemají nárok na žádné speciální dávky, které by se pojily na jejich status osamocené matky. Pokud zaměstnání nemají, hledají si práci a potřebují pokrýt své životní náklady, tak mohou využívat sociální dávky podle toho, jaká je jejich aktuální situace a jak naplňují podmínky pro jejich příjem. Hlavní dávkou je životní minimum což je minimální příjem, který slouží pro rodinu k zajištění výživy a základních životních potřeb. Životní a existenční minimum je upraveno zákonem č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu. Ani jedna z těchto kategorií ovšem nezahrnuje nezbytné náklady na bydlení. Ty se řeší zvlášť, v rámci poskytování příspěvku na bydlení a poskytování doplatku na bydlení pro občany v hmotné nouzi zákonem č. 111/2006 Sb.

Další pomocí od státu pro samoživitelky je peněžitá pomoc v mateřství a rodičovský příspěvek. Státní podpora zaměstnanosti samoživitelek je tak realizována přes Úřady práce, právě formou výše uvedené podpory, která dává ženám základní finanční jistoty a umožňuje jim zaměřit se na profesní dráhu nebo na hledání pracovního uplatnění. Žena starající se sama o nezaopatřené dítě má nárok na stejné dávky jako jiné matky. Jednou z dávek SSP je rodičovský příspěvek, který spadá do netestované dávky a pro jeho získání, není příjem matky zkoumán a nehraje podstatnou roli. K získání rodičovského příspěvku jsou rozhodující podmínky věk dítěte, že je dítě mladší 2 let nedochází do jeslí, mateřské školy nebo do jiného předškolního zařízení v rozsahu nepřevyšujícím 92 hodin v kalendářním měsíci, což v praxi znamená, že matka může umístit dítě do školky jen na 4 hodiny denně. U dítěte, které dosáhlo 2 roky věku, není docházka do zařízení omezena. Pro jiné dávky SSP je rozhodující, kdo je posuzován společně v domácnosti. U testovací dávky SSP jako přídavek na dítě se zjišťují příjmy matky a příjmy dítěte, kterým je hlavně výživné od druhého rodiče, nebo se započítává finanční odměna z pracovních brigád staršího dítěte. Přídavek na dítě získá rodina, která dosahuje společný a celkový příjem do 3,4násobku životního minima. Vyplácí se rodiči, který má rozhodnutí soudu o svěřeni dítěte do výchovy a který tvoří s dětmi domácnost. Další pomocí dávek přes ÚP pro rodiny s nízkými příjmy je přídavek na bydlení a porodné. Porodné je jednorázová dávka a nárok na ni má žena pouze pro první a druhé dítě, tentokrát se příjem starších dětí neposuzuje (výživné ani přídavek na dříve narozené dítě), rodina ale pro získání porodného nesmí přesáhnout příjem za čtvrtletí před porodem 2,7násobek životního minima. Pracující samoživitelky, které pracují za minimální mzdu

anebo v hůře placené pracovní pozici, mohou taktéž žádat sociální dávky, zejména o dávku příspěvek na bydlení. U těchto matek se začnou posuzovat příjmy i dětí.

O samoživitelkách, které jsou odkázané na dávkový systém SSP, nebo jsou zaměstnané na hůře placených pracovních pozicích a jsou tak významně ohrožené chudobou a sociálním vyloučením, napsala Kuchařová (2006, s. 49), že jde o „proces, kdy jsou někteří jedinci zatlačeni na okraj společnosti a je jim bráněno plně se podílet na jejím životě z důvodu chudoby (jejich nebo jejich rodiny), nedostatku kompetencí a vzdělávacích příležitostí nebo jako důsledek diskriminace“. K tomu, že se u žen samoživitelek v čase propojují různá znevýhodnění; „matky samoživitelky tvoří skupinu čelící několika vzájemně se propojujícím druhům znevýhodnění a obecně patří ke skupinám nejvíce ohrožených nezaměstnaností a chudobou“. (Marhánková, 2011, s. 5)

Poměrně ekonomicky lépe jsou na tom ty ženy, které mají dobře placenou pracovní pozici, jsou kvalifikované anebo také pokud mají podporu od vlastní rodiny, hlavně od rodičů především v hlídání dětí, aby mohly odcházet pravidelně do zaměstnání. Takové ženy ale nemají nárok na pobírání dávek, protože jejich situace je vyhodnocena ÚP jako finančně zajištěná. Proto si pracující samoživitelky také často nařikají, že jejich situaci společnost nevnímá jako potřebnou k řešení, protože nejsou na hranici chudoby, ale jinak některé z nich mají výrazně omezené možnosti v životní seberealizaci.

Jsou-li ženy ve společné domácnosti s prarodiči kteří mají své stálé příjmy jako vyšší platy či důchody, nemá žena s dětmi nárok na určité dávky SSP, protože zde dle zákona o životním a existenčním minimu 110/2006Sb. platí pravidlo společně posuzovaných osob a příjmů, které ovlivní nárok na získání některých dávek SSP. Konkrétně se příjmy žadatele se společně posuzovanými osobami v jedné domácnosti započítávají v případě, bude-li žádat o přídavek na dítě, porodné či příspěvek na bydlení, nebo o některou z dávek pomoci v hmotné nouzi – tedy příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení a mimořádná okamžitá pomoc nebo v případě žádosti o příspěvek na zvláštní pomůcku. Například u příspěvku na bydlení jsou společně posuzovány všechny osoby, které společně užívají byt nebo jsou považovány za rodinu podle zákona o životním a existenčním minimu. Pokud je žena s dětmi u prarodičů, a navíc je nezaměstnaná, může tak pro prarodiče představovat finanční zátěž a pomoc prarodičů je jen krátkodobým řešením k překlenutí situace samoživitelky. V opačném případě, je zde také posouzení společně posuzovaných osob v domácnosti vůči prarodičům, kteří např. pobírají ke svým příjmům příspěvek na bydlení a tato jejich dávka bude ovlivněna příjmem matky samoživitelky, která se k nim nastěhovala.

„Společně posuzované osoby jsou rodiče a nezletilé nezaopatřené děti, manželé nebo partneři, rodiče a děti nezletilé zaopatřené nebo zletilé, pokud tyto děti s rodiči užívají byt a nejsou posuzovány s jinými osobami, jiné osoby, které společně užívají byt, s výjimkou osob, které prokáží, že spolu trvale nežijí a společně neuhrazují náklady na své potřeby. Společně posuzovanými osobami jsou i osoby, které se přechodně, z důvodů soustavné přípravy na budoucí povolání, zdravotních nebo pracovních (včetně dobrovolnické služby), zdržují mimo byt“ (MPSV, Životní a existenční minimum, 2023)

V pracovním uplatnění pro ženy s malými dětmi sehrává nejvíce roli věk dítěte, zdravotní stav matky, dítěte, možnosti umístění dítěte do školky, vzdělání matky a dále vzdálenost od pracovních příležitostí, dostupnost a vybavenost v regionu, kde rodina bydlí. Všechno to jsou faktory, které umožňují nebo zabraňují ženě získat vlastní finanční zdroje.

Je tak zřejmé, že na finančním zajištění matek samoživitelek se podílí pracovní trh, který vytváří podmínky a příležitosti, dále podpora rodiny matky, dávkový systém SSP a také podpora otce posíláním výživného.

Dále je potřeba se zmínit o podpoře v mimořádných situacích, kam patří vdovské důchody, sirotčí důchody a zálohy na výživné. Vdovské a vdovecké důchody patří mezi takzvané pozůstalostní důchody a poskytují se ovdovělým osobám z českého důchodového systému (vedle důchodu starobního, invalidního a sirotčího). Výplata vdovského/vdoveckého důchodu náleží standardně po dobu jednoho roku od smrti manžela/manželky. (ČSSZ, Vdovecký důchod, 2023)

Sirotčí důchody patří také mezi takzvané pozůstalostní důchody a jsou další pomocí od státu v těžkých životních chvílích. Výplata sirotčího důchodu náleží po dobu, po kterou je dítě nezaopatřené. Nejdéle však do 26 let věku. (ČSSZ, Sirotčí důchod, 2023)

Další významnou pomocí je náhradní (zálohované) výživné. Je to forma finanční pomoci od státu, která má kompenzovat dlužné výživné od povinného rodiče. Samoživitelé tak budou moci od úřadu práce pobírat až 3.000,- Kč měsíčně po dobu dvou let. Zákon o náhradním výživném je účinný od rok 1.7.2021.

2.2.2 Podpora NNO pro samoživitelky v pracovním uplatnění

Finanční pomoc a podporu mohou získávat ženy samoživitelky také od různých nadací, fondů a sbírek které spravují organizace na podporu samoživitelů. Brůhová (2015, s. 134)

popsala zkušenost samoživitelky ve velmi složité situaci „Byla jsem tak zoufalá, že jsem se rozhodla naši situaci medializovat, ale všude mě odmítali. Pak se ozvala Česká televize přes nadaci Naše dítě. Tehdy jsem nadaci požádala o pomoc při úhradě elektřiny a komunikovali jsme spolu kvůli našemu bydlení. Byli mou poslední záštitou.“

Neziskové organizace poskytují finanční a materiální pomoc, provozují potravinové banky, oděvní banky a pomáhají s náklady na bydlení. Různé fondy se zaměřují na placení obědů dětem ve školách, proplácením volnočasových aktivit a zájmových kroužků, letních táborů. Tyto nadační organizace, často své žadatelky prověřují a jsou ve spolupráci s ÚP.

Nestátní neziskové organizace jsou pro matky samoživitelky velmi významným prvkem v podpoře, poradenství a praktické pomoci. Podle působnosti a se dají rozdělit na organizace pomáhající na bázi dárcovství s určitou mírou poradenství a na organizace poradenské a odborné. Nutno říct, že se tyto organizace postupně profilují a ty úspěšné významně posilují svoji odbornost a spektrum služeb.

Všechny kvalitní organizace pracují v rámci zákonů ČR, mají transparentní postupy práce a řízení, a také garantovanou odbornost. Na rozdíl od státních institucí se vyznačují větší flexibilitou, schopností rychle zareagovat, často i větší empatií a praktickou zkušeností z terénní práce. Pro ukázkou jejich činností jsem vybrala čtyři organizace.

Klub svobodných matek – tato organizace na svých www stránkách uvádí: „Poskytujeme rodinám samoživitelů finanční, materiální a odbornou právní pomoc. V našich programech pomoci pomáháme s financemi na zajištění potravin a nákladů na bydlení, dětem hradíme obědy ve školkách a školách, letní tábory a vánoční dárky. Příjemci pomoci jsou důkladně prověřováni a spolupracujeme s terénními sociálními pracovníky, azylovými domy a pobočkami Úřadu práce“. (Klub svobodných matek, 2023)

Tato organizace provozuje také Akademii práce, a pomáhá matkám samoživitelkám získat pracovní uplatnění. V rámci této pomoci pomáhají ženám s praktickými věcmi, jako je například sepsání životopisu, připraví na pohovor, zajistí školení např. práce na PC, pomůže s výběrem pracovní pozice, zajistí hlídání dětí nebo pomůže jinak, aby žena mohla pracovat.

Women for women – organizace pomáhá dětem a jejich rodičům. Provozují bezplatnou poradnu pro případ nouze a tísně, poskytují poradenství v oblasti sociálních dávek, práva, sociálních otázek atd. Zaměřují se také na pomoc v oblasti zajištění obědů pro děti, IT pro děti, kauce na bydlení a podporu rodičům. V oblasti zaměstnanosti se

organizace neprofiluje, ale jsou schopni na odbornou pomoc v tomto segmentu nasměrovat a motivovat pro jejich využití.

Aperio – o svém působení píše, že „rodičovství je jedna z nejkrásnějších a nejsmysluplnějších životních rolí. Ne vždy je však snadné. Aperio je tu proto, aby rodiče podpořilo v náročných životních situacích, ukázalo jim směr a zlepšilo jejich postavení ve společnosti“. (Aperio, 2023)

Organizace se významně podílí na podpoře rodičů ve složité rodinné situaci, kam patří osamocené matky a otcové. Nabízí řadu programů a kurzů, například kurz s názvem Sama, ale silná apod. V oblasti podpory zaměstnanosti u svých klientů poskytuje kurz Seberozvoje a také kurz Sladování práce a rodiny.

Arcidiecézní Charita Praha – je jedna z řady poboček Charity ČR, což je jedna z největších církevních organizací pro pomoc v sociálních otázkách. Arcidiecézní Charita Praha provozuje dva azylové domy, poradnu, pomoc se sociálním bydlením atd.

Jedna bývalá obyvatelka jejich azylového domu Gloria uvedla, že „pomoc, kterou tu ženám poskytují, je obrovská. Jsou tu lidé, o které se opravdu můžete opřít. Člověk tady musí dodržovat nějaká pravidla, což jsem potřebovala, fungují zde terapeutické skupinky i individuální poradenství, včetně toho, jak pečovat o děti. Nevím, jak bych to bez Glorie zvládla“. (Charita Praha, 2023)

Na zaměstnanost osamocěných matek se zaměřují v poradně Magda, kde pomůžou nalézt práci, realizují vhodné tréninkové aktivity, nácviky pracovních pohovorů, psaní CV, hovoří s uživatelkami o strachu z návratu do pracovního prostředí, chodí s nimi na pohovory, učí je komunikovat se zaměstnavatelem a motivují uživatelky v znovunalezení sebedůvěry pro výkon zaměstnání. Všechny tyto organizace poskytují podporu tisícům žen po celé ČR, tvoří nezastupitelný článek tím, že působí dlouhodobě. Tak se jejich činnost rozšiřuje z oblastí podpůrných a pomoci rychlé intervence k oblastem jako je bydlení, podpora při získání zaměstnání apod. Tyto organizace dělají velmi záslužnou práci a získávají si ocenění od státu i společnosti.

3 Pozice samoživitelek na trhu práce s ohledem na různé dimenze samoživitelství a faktor vzdělání

Tato část práce obsahuje analýzu a syntézu poznatků z literatury, kde se zajímám o různé dimenze samoživitelství z různých pohledů. Popisuji zde provázanost na jednotlivé aspekty situace samoživitelek, a to ve vztahu k trhu práce. Snažím se popsat jejich hlavní problémy, které se reálně vyskytují a jsou pro samoživitelky výzvou, motivací k osamostatnění, novému směřování, novému osobnímu i profesnímu růstu.

3.1 Pozice samoživitelek na trhu práce z pohledu absence otce

Absence otce je pro život v samoživitelství významný eliminující prvek. Chybí jeden živitel, vzor, pomocník, pečovatel a ochránce. Toto vše ovlivňuje fungování matky samoživitelky, zejména když není k dispozici širší rodina a přátelé. Uplatnění takových žen na trhu práce je dáno především věkem dětí, je to jeden z mnoha faktorů. V takové situaci je důležité, zda ve společnosti existuje dostatek zařízení pro předškolní děti, což víme, že tyto kapacity chybí. Matky potom nemají možnost chodit do zaměstnání.

K tomu Maříková (2012, s. 234) napsala, že „ženy s malými dětmi přitom v rozhovorech často upozorňovaly na palčivý problém české rodinné politiky – nedostupnou péči o děti předškolního věku. Soukromé hlídání malých dětí je pro tyto matky totiž vzhledem k jejich finanční situaci nedostupné. Právě nedostatek zařízení péče o děti pak tyto ženy označovaly jako hlavní překážku svého plnohodnotného zapojení na pracovním trhu, což má významné dopady především na jejich životní úroveň i živitelskou kapacitu“.

Reálná nabídka služeb a zařízení pro předškolní děti je velmi malá. Samoživitelky proto postrádají dostupnost zařízení denní péče zejména o malé děti v předškolním věku.

Kuchařová (2007, s. 48) napsala, že „z pohledu služeb je za nejpotřebnější pokládána dostupnost zařízení denní péče o malé děti předškolního věku – mateřských škol, které zaujímají celkově 4. místo podle četnosti voleb. Kromě toho, že jiné formy pomoci s péčí o malé děti jsou u nás zcela nerozvinuty, zde hraje roli nepochybně fakt, že převažující věk nejmladších dětí dotázaných žen je 5–7 let. Zájem o zařízení péče o děti mladší než tři roky, je výrazně menší“.

Tento negativní stav dokládá článek s názvem Proměny časování a způsobu návratu matek do zaměstnání.

Hašková (2011, s. 47) napsala, že „pocity, okolnosti a přesvědčení, které matky uvádějí jako důvody pro setrvání na rodičovské dovolené nebo v domácnosti, zahrnují opět jak vnější bariéry návratu do stálého zaměstnání, tak internalizované motivace k setrvání na rodičovské dovolené nebo v domácnosti. Mezi první lze zařadit nedostupnost kvalitních služeb péče o děti a nevyhovující situaci na trhu práce. Mezi tu další skupinu důvodů patří percepce celodenní mateřské péče jako naplňující aktivity a přisouvání mimořádné důležitosti celodenní mateřské péči v období předškolního věku dětí.“

Jak Hašková píše, tak se nejedná jen o fyzický nedostatek školek a míst ve školkách, ale problém je také v pocitech a vnímání žen samoživitelek pod tlakem převažujícího veřejného mínění. I to je další bariérou pro jejich zaměstnávání. Přitom pro některé ženy je rozvod či rozchod lepší variantou žití.

Hašková a kol. (2014, s. 211) napsal, že „některé autorky však namítají, že v literatuře bylo až příliš mnoho místa věnováno negativním dopadům rozvodů a rozchodů na život dospělých a dětí, což přispívá k negativní stigmatizaci matek žijících v jednorodičovských rodinách. Nelze totiž opomenout skutečnost, že rozvod nebo rozchod se většinou děje z vážných důvodů (včetně násilí), a proto může mít ve svém důsledku pozitivní dopady na životy rozvedených“.

Dále je důležité, zda zaměstnavatelé používají nové formy práce. V dnešní době se intenzivně hovoří o nových formách zaměstnávání, což už dávno nejsou jen flexibilní formy zaměstnávání, zkrácené pracovní úvazky a agenturní zaměstnávání. Nové formy zaměstnávání jako jsou sdílení zaměstnanců, kdy více zaměstnavatelů společně najímá jednoho pracovníka, zaměstnavatel najme na jedno místo více pracovníků, dočasné řízení, najmutí vysoce kvalifikovaných odborníků, příležitostná práce, povolávání zaměstnanců dle potřeby, mobilní práce, založená na ICT technologií, práce založená na poukázkách, platba poukázkami, zahrnuje mzdu i sociální zabezpečení, portfoliová práce, OSVČ vykonává práce menšího rozsahu pro více klientů, skupinové zaměstnání, založené na on-line platformách, zaměstnání založené na spolupráci, spolupráce na volné noze pro překonání velikosti a profesní izolace (Kyzlinková, Pojer, Veverková, 2019).

Obecně platí, že mikrofirmy a malé firmy více využívají nové formy práce, naučily se je využívat a často je berou jako nutnost pro udržení zaměstnanců. Velké firmy zase více zvládají sociální programy pro znevýhodněné zaměstnance (např. firemní školky) a nové formy zaměstnanosti berou spíše jako benefity. Osobně si myslím, že toto je jedna z účinných cest, jak zapojit samoživitelky do pracovního procesu.

Zaměstnanost velmi rezonuje v odpovědích samoživitelek, které se dotýkají jak zaměstnání obecně, tak zaměstnání pro sólo rodiče, podpory flexibilních forem práce, podmínek práce pro sólo rodiče a také přístupu zaměstnavatelů. Ženy zaměstnání chápou jako významný nástroj pro zajištění životních podmínek rodiny vlastním přičiněním (Paloncyová, Kuchařová, 2019).

Bariéra pro zaměstnanost spočívá v tom, že taková matka pečující o dítě potřebuje mít zajištěnou péči o své dítěte a tady je potřeba zmínit, že určující je věk dítěte. Děti do tří let potřebují velkou péči, od 3 do 6 let je situace o poznání lepší, od 6 let dítě nastupuje do školy.

Reálné a nutné je objektivně zvážit i fakt, že matky s dětmi do 5 let nemají snadné najít školku, zůstávají stejně doma s dětmi. Matky v řádných rodinách a plných svazcích čelí stejným potížím se zaměstnáním, pokud mají malé děti, a navíc je nedostatek školek. Partner chodí do práce a žena je doma s dětmi, dokud nejsou umístěni do školky a pokud žena nenajde vhodné zaměstnání. Velkou výhodou je pomoc prarodičů, ale i tak mohou nastat situace, že tato nezištná a přirozená pomoc matce nebude poskytována dlouhodobě, protože babička či dědeček nebude moci denně vodit děti do školky či ze školky, aby jejich matka mohla pracovat na plný úvazek nebo na směnný provoz.

Hamplová napsala dle dat z modelu mezinárodního srovnávacího projektu SHARE, že „z modelu vyplývá, že vnoučata hlídají spíše babičky než dědečkové a mladší prarodiče, kteří se těší lepšímu zdraví. Ekonomická aktivita prarodiče snižuje šance, že v posledních 12 měsících hlídal vnouče, neprokázal se však rozdíl mezi prarodiči pracujícími na plný a částečný úvazek“. (Mitchel dle Hamplová 2012, s. 121)

V případě, kdy žena musí ve své tíživé finanční situaci odmítnout práci, nabízenou třeba úřadem na pozici prodavaček a pokladních v supermarketech, je častá. Takto pracovat je pro ni nemyslitelné, odpolední směna bývá do 22 hodin večer a matka by se ke svým dětem dostala po práci pozdě v noci. Z mé zkušenosti vím, že zprostředkovatelky z ÚP pro toto odmítání nemají pochopení, ale ženy se musí opravdu rozhodnout mezi vlastními dětmi a prací nebo mezi volbou, zda budou dlouhodobě a pravidelně zatěžovat prarodiče s péčí o děti nebo zůstanou nezaměstnané, aby mohly o děti pečovat řádně samy. A to je myslím ten nejzásadnější a nejvíce rozhodující okamžik, zda a kdy se samoživitelka rozhodne nastoupit do zaměstnání.

Paloncyová (2019, s. 153) k tomu uvádí, že „rodiče tří a více dětí kladli větší důraz na stabilitu rodiny a na finanční zvládnutelnost péče o děti, a naopak menší důraz na dostupnost zaměstnání. Lze to brát jako výraz reflektovaného vysokého napětí při

sladování práce a péče, a tedy jako podnět k úvaze, nakořik mohou samoživitelky se třemi a více dětmi skutečně (úspěšně) zvládat dvojí roli matky a výdělečně činné osoby.“

Když je rodina úplná a o finanční zdroje se přirozeně dělí, tak se žena přirozeně spoléhá na mužovu pomoc, kdežto v případě osamocené ženy nemá šanci spoléhat se na přirozenou pomoc a musí ji vyhledávat v dávkách SSP, nebo u příbuzných sdílením jejich příjmů. Stává se, že vypomáhají sousedky, kamarádky nebo najaté chůvy, to podle toho, jak si může matka pomoc dovolit zaplatit a zajistit a jaké má vztahy se svým okolím. K plnému zapojení na trh práce dochází, až když odrostou děti natolik, že jejich soběstačnost je dostačující a je bez rizika ponechat je samé bez dozoru. Čím více jsou děti již soběstačné a dokáží dát pracující mámě plnou podporu pro její pracovní povinnosti, tím více má již žena prostor pro seberealizaci a pracovní uplatnění. Vždy ale na úkor toho, že děti zůstávají samy, nebo pod dozorem na dálku přes telefonní kontrolu. I to je bariéra pro samoživitelky, protože ne všechny ženy unesou takovou míru obav o děti, které zůstávají bez dozoru proto, aby mohla vykonat i 12hodinovou pracovní směnu.

Opět jsou ve výhodě ženy, které jsou dobře finančně zajištěné a mohou si dovolit zůstat bez zaměstnání, nebo si mohou práci vybírat. Absence partnera je v tomto ohledu netrápí a bariéry na trhu práce pro ně nejsou tak významné. O těchto ženách se zmiňují i v následující kapitole.

3.2 Pozice samoživitelek na trhu práce z pohledu finančního zajištění

Ženy po rozvodu nebo rozchodu, které jsou skutečnými samoživitelkami řeší jak emocionální otázky, tak otázky živelství. Pro převážnou část těchto žen je vzniklá situace spojená s poklesem životní úrovně. Palonciová (2019, s. 71) k tomu uvádí, že „potíže vyjít s příjmem krátce po rozpadu manželství měly v souhrnu až tři čtvrtiny rodičů, velké obtíže přitom uvedla čtvrtina.“

Jakou tedy mají ženy samoživitelky pozici na trhu práce a jak je to s jejich finančním zajištěním? Oslabenou pozici na trhu práce mají zejména nízkopříjmové a středně příjmové samoživitelky a ženy ze slabších sociálních skupin, které mají sníženou možnost volby zaměstnání.

Autorka Pfeifrová v jednom ze svých výzkumů zaměřeném na samoživitelky k tomu píše. Pfeiferová (dle Dudová, 2008, s. 184) napsala, že „analýza výpovědí dotazovaných samoživitelek ukázala, že komunikační partnerky pocítují při výběru zaměstnání a při zapojování se do pracovního života určitá vnější omezení. Samotný fakt,

že tyto ženy se v okamžiku rozvodu či rozchodu nacházejí v situaci, kdy rodinu už mají, a zároveň ji musí finančně zajistit, prakticky neumožňuje volbu mezi oběma sférami“.

Pokud si ženy samoživitelky mají vybrat v omezené volbě mezi péčí o děti a prací, tak si většinou vyberou starost o rodinu. Je to přirozené a také v podstatě nutné zvláště dokud jsou děti malé ve věku do 6 let. Situace se postupně zlepšuje s věkem dětí, ale v určité fázi, přibližně do věku 3–5 let je matka zaměřená na rodinu, výchovu dětí a praktické vedení domácnosti.

Na druhou stranu finančně zajištěné samoživitelky, matky z „dobrých rodin“, specialistky, vědkyně, lékařky a jiné vybrané kategorie nemají významné bariéry na trhu práce. Pohybují se na primárním trhu práce a mají většinou respektovaný společenský status, zajistí svoji rodinu samy a větší hodnotou je pro ně samostatná spokojená rodina než podpora od státu. „Čím vyšší měla sólo matka vzdělání, tím častěji měla pracovní příjem, naopak čím nižšího dosáhla vzdělání, tím byla častěji nezaměstnaná či neměla pracovní příjem, většinou z důvodu mateřské či rodičovské dovolené.“ (Palonciová (2019, s. 61)

V oblasti rovných příležitostí máme v České republice zákony a vyhlášky, které jsou v oblasti zaměstnanosti dobré. Problém ale často nastává s jejich naplněním v praxi, a to zejména u znevýhodněných skupin, kam samoživitelky patří.

Pfeiferová (dle Dudová, 2008, s. 197) uvádí, „aby se ženy v obtížné rodinné situaci mohly plnohodnotným způsobem zapojit na trh práce a zajistit tak uspokojivou životní úroveň sobě a svým dětem, je potřeba prosazovat změny především ve dvou oblastech. Za prvé je nutné zajistit důsledné dodržování zákoníku práce zaměstnavateli v souvislosti s přijímáním nových pracovníků a přísněji sankcionovat znevýhodňování kandidátů na základě pohlaví a rodinné situace, za druhé by měly být podpořeny nástroje harmonizace práce a rodiny, ať už se jedná o prorodinná opatření v rámci firem, širší spektrum služeb institucí denní péče o děti, alternativní formy hlídání dětí či flexibilní formy práce, nejlépe takové, jež lze vykonávat z domova“.

V této citaci je vystižena podstata podpory matek samoživitelek a lze snad jen dodat, že jsme před dalším obdobím výzev financování z EU 2021–2027 a na politiku zaměstnanosti budou např z ESF OPZ vyčleněny nemalé prostředky na tuto problematiku a je důležité je využít.

Kromě možné diskriminace při přijímání samoživitelek je velmi důležitá role státu i v rodinné politice, a to v oblasti podpory zaměstnanosti žen samoživitelek. Ženy samoživitelky potřebují být v určité fázi při výchově dětí také zapojené do pracovního

procesu, je to pro ně velmi žádoucí z pohledu socializace a profesního růstu. Většinou nechtějí být samy doma, potřebují mít pocit naplnění, toho že něco umí a že jsou za to oceňovány finančně, ale i slovně od svých kolegyně a kolegů v práci.

Barvíková (dle Paloncyová, 2019, s. 197) k tomu napsala, že „mezi respondenty navrhovanými opatřeními na podporu neúplných rodin se pak objevily tyto náměty, finanční podpora cílená, nikoli plošná, namísto plošné finanční podpory samoživitelům raději umožnit, aby si finanční prostředky mohli vydělávat prací, která by je bavila a naplňovala (pracovní podmínky a dostupnost služeb péče o děti)“.

Jednou z možností je podpora zaměstnavatelů, kteří práci samoživitelkám nabídnou v oblasti sociálních opatření zaměstnavatele, tak i podpora při založení a rozvoji sociálních podniků, které samoživitelkám práci dávají. Jako příklad jednoho takového podniku bych ráda uvedla sociální podnik Fér Kaffé organizace Veronica, která dala práci několika samoživitelkám v kavárně a výrobně zákusků. Tyto ženy mají zkrácené úvazky, integrační podporu na pracovišti a práce je pro ně motivující a velmi ji oceňují.

Web České sociální podnikání o tomto sociálním podniku napsal: „Environmentální sociální podnik Fér Kaffé Veronica provozuje naše nezisková organizace od ledna 2020. Naším posláním je chránit přírodu a krajinu a její přírodní a kulturní dědictví. Podnik vznikl na podporu zachování biodiverzity v sadech v oblasti Bílých Karpat (Chráněná krajinná oblast) prostřednictvím zpracování ovoce a bylin a uplatněním výrobků na trhu. Fér Kaffé Veronica zaměstnává osoby pečující o děti do 10 let a osoby starší 55 let a tím významně přispívá k jejich zaměstnanosti. Současně podporujeme regionální výrobce, držitele regionální značky Tradice Bílých Karpat, ekologické zemědělství a místní ekonomiku“. (České sociální podnikání)

Velkou pomoc by matkám přinesl rozvoj služeb v oblasti hlídání dětí v době nemoci. Tyto hlídací služby by nebyly v rámci zaměstnavatele, ale spíše samostatné subjekty s podporou státu. Pokud mluvíme o diskriminaci při přijímání do zaměstnání, tak se s ní setkala velká část samoživitelek, vyplývá to z řady výzkumů, ale hlavně z výpovědí samoživitelek, sama jsem se s takovou praxí setkala mnohokrát. Dnes se jedná převážně o skrytou diskriminaci, mužskou solidaritu nebo výjimečně o otevřené diskriminační chování.

Pfeiferová (dle Dudová, 2008, s. 184) píše, že „na českém trhu práce stále platí, že ženy jsou vnímány jako riziková skupina pracovníků. Zaměstnavatelé totiž preferují model kariéry nepřerušovaný rodinnými událostmi a vzhledem k tomu, že jsou to obvykle

právě ženy, které zůstávají s dětmi na rodičovské dovolené a zajišťují většinu péče o děti, stávají se pro některé pozice málo žádoucími kandidáty.“

Zaměstnavatelé hledají zaměstnance s praxí, platí to zejména u oborů s vyššími nároky na vzdělanost a odbornost. Získat praxi však znamená buď ji získat předešlým zaměstnáním nebo projít nějakou formou mentoringu apod. na pracovišti nového zaměstnavatele. To se však děje velmi málo a zaměstnavatelé radši sáhnou po zájemci o práci, který praxi získal a doložil. Pro ženy samoživitelky je to další úskalí a často jim nestačí ani doložené vyšší vzdělání. Přestože mají v oblasti vzdělání navíc, tak vezmou i méně kvalifikovanou práci.

Barvíková (dle Paloncyová, 2019, s. 197) uvedla, že „výpovědi respondentů svědčí o ochotě v zájmu finančního zajištění rodiny přijmout či setrvat v zaměstnání, které je nenaplňuje a je pod úrovní jejich kvalifikace a potenciálu“. V současnosti je situace na trhu práce z pohledu míry nezaměstnanosti velmi dobrá, pohybuje se dlouhodobě okolo 3,5 procenta. Přesto jsou na trhu práce znevýhodněné skupiny, které mají menší šance získat zaměstnání. Nejedná se jenom o osoby se zdravotním znevýhodněným a dlouhodobě nezaměstnané osoby, ale také o ženy samoživitelky. Nejhorší jsou na tom ženy s dětmi do 7 let, kdy ve výběrovém řízení často neuspějí a příčinou je právě jejich možná absence z důvodu péče o děti.

Pfeiferová (dle Dudová, 2008, s. 184) k tomu uvedla, že „rodinná situace jedinců se promítá do jejich pozice na trhu práce a ukazuje se, že matky samoživitelky patří k nejohroženějším skupinám v této oblasti, neboť u nich dochází ke kumulaci faktorů znevýhodňujících je na trhu práce. V rozhovorech s komunikačními partnerkami byly identifikovány především tři faktory, které informatorky samy vnímaly jako překážku při hledání vhodného zaměstnání: jejich pohlaví, mateřství a absence partnera“. Citace je sice z roku 2008, ale zásadní posun v této otázce nenastal.

Zaměstnavatelé se často v rozporu se zákonem ptají na rodinnou situaci uchazeček o práci a upřednostňují uchazečky bez malých dětí. Často se i na úřadech matky samoživitelky neseťkávají s profesionálním přístupem, ale spíše s různými stereotypy a předsudky. Pfeiferová (dle Dudová, 2008, s. 184) napsala, co konstatuje jedna uchazečka o práci: „Když jsem byla na tom pracáku, tak oni první, co bylo: Máte dítě? Ano? Tak jako se na mně dívali tak, že přece teda v žádném případě práci nedostanu i když jsem zdravotní sestra s maturitou a praxí. A máte hlídání? Ne? No tak jako tím to úplně skončilo. Oni se ani nesnaží něco hledat takovýmhle lidem, protože to nemá smysl.“ (Olga 32 let, podnikatelka, syn 5 let)

Protože se ekonomika pravidelně dostává do útlumu nebo se řeší různá úsporná opatření, tak firmy sahají k propouštění zaměstnanců. Při volbě, koho propustit, tak jako první jsou ženy samoživitelky nejvíce ohrožené. Hasmanová Marhánková (2011, s. 5) k tomu uvádí, že „ženy jako skupina obecně čelí na trhu práce řadě znevýhodnění, promítající se do pravděpodobnosti jejich přijetí, výše platu i rizika nezaměstnanosti. Jak poukazuje zpráva Proequality (2010, s. 5) při omezování výroby či problémech firmy jsou ženy propouštěny jako první.“

Závěrem této kapitoly lze konstatovat, že pozice samoživitelek na trhu práce v oblasti finančního zajištění se odvíjí od mnoha faktorů, zejména konkrétní situace žen, věku a počtu dětí, rodinné subsidiarity, přístupu zaměstnavatelů a podmínkách státní politiky a sociální podpory. Důležitá je také rodinná politika státu, sladování rodiny a zaměstnání, zajišťování pracovních podmínek vstřícných potřebám rodičů a snížení finanční náročnosti v péči o děti (Paloncyová, 2019).

Jestliže státní podpora samoživitelek, v souboru všech opatření, ochraňuje i ty nejvíce zranitelné samoživitelky před úplnou chudobou, tak tyto pozitivní trendy nabízí řadu příležitostí. Je zde velký prostor pro motivaci zaměstnavatelů např. v oblasti specifických úlev, když zaměstnají samoživitelky, pro zavádění nových forem práce a také pro osvětu na tomto poli, zejména ze strany státu. Ženy samoživitelky jsou podobně jako osoby se specifickými potřebami velmi loajální zaměstnanci, mají silnou motivaci obstát na svých pracovních pozicích a současně se snaží vykonávat svoji práci poctivě, způsobem, který odráží jejich zvýšenou samostatnost a odpovědnost. V oblasti odměňování jsou ochotné v rámci získání práce akceptovat i méně zajímavé platební podmínky, což by ale nemělo vést ke zneužívání ze strany zaměstnavatelů. Nabízí se zde velké možnosti realizovat programy v rámci společenské odpovědnosti firem, CSR nebo ESG například jako pracovní benefity pro schopné a loajální zaměstnance atd. V sociálních podnicích je takové nastavení v základních principech podniku a je součástí naplňování sociálního principu, ke kterému se podniky přihlásily.

3.3 Pozice samoživitelek na trhu práce z pohledu bydlení

Bydlení bylo a bude jedním ze základních kamenů rodiny. Mít kde žít, spát, vychovávat děti a chránit své soukromí je něco, co neodmyslitelně patří do hlavních potřeb každého člověka. Jaké jsou formy bydlení v ČR? Hohne (dle Paloncyová, 2019, s. 108) napsala, že „byt v osobním vlastnictví má zhruba každý čtvrtý dotázaný samoživitel (29 %),

rodinný dům vlastní každý sedmý (14 %). Třetina samoživitelů bydlí v nájemném bytě. Poměrně často žijí samoživitelé v bytě nebo domě svých rodičů. příp. jiných příbuzných“.

Kde a jak bydlíme, tak právě to silně dopadá na ostatní složky našeho života, včetně našeho zaměstnání. Nepříznivá situace nastává, když není bydlení finančně dostupné, často se mění místo bydliště, nebo rodina žije ve vyloučené lokalitě apod. To vše negativně dopadá na samoživitelku a její možnost pracovat. Přitom rodin, které se rozpadají a přichází o bydlení je stále více. Jestli je něčím charakteristický stav společnosti a trhu práce v posledních dvaceti letech, tak je to výrazný nárůst počtu samoživitelek. V podmínkách České republiky se hlavami neúplných rodin stávají většinou ženy-matky, podle sčítání 2001 je tomu tak v 85 % případů. (Kuchařová 2005).

Tak vzniká velký tlak na kapacity bydlení. Rodiny se rozdělují, je potřeba více míst pro jejich život. Ženy samoživitelky situaci bydlení řeší v závislosti na místních podmínkách a jejich konkrétní situaci. Před rokem 1989 si podniky zřizovaly ubytovny a existoval fond bytů v jednotlivých městech. Po tomto roce se města zbavovaly bytového fondu, podniky ve velkém prodávaly své byty a dnes je situace opačná, převládá osobní vlastnictví a je poměrně malá kapacita bytů pro osoby ohrožené sociálním vyloučením. To dnes není a bytová politika státu je velmi zanedbaná a nedostatečná. Určitá skupina nízkopříjmových samoživitelek, zejména ty, které jsou na sekundárním trhu práce, tak mají omezený přístup k bydlení, často mění místo pobytu, a to je pro zaměstnanost významně omezující. Veškerou svoji energii zaměřují na obživu své rodiny a náklady na bydlení.

Hohne (dle Paloncyová, 2019, s. 110) uvedla, že „příjmy z výdělečné činnosti rodiče usnadňují zvládnání hrazení nutných plateb spojených s bydlením, ale i v rodinách pracujících samoživitelů jsou dvě pětiny rodin, kterým placení nákladů na bydlení činí velké nebo určité potíže. Potvrdila se zde souvislost s charakterem činnosti, kterou rodič vykonává: častěji se jedná o respondenty pracující manuálně v obchodě nebo službách, příp. v dělnických profesích.“

Dále existuje skupina samoživitelek, která je středně příjmová, má práci, ale vzhledem k vysokým nákladům na bydlení se také stává ohroženou skupinou, zejména, když se vyskytnou neplánované náklady, jako například doplatek za energie, zvýšení nájmu, nutnost stěhování se a podobně. Protože mají minimální úspory, tak se musí obrátit na sociální systém, ze kterého se často před nějakou dobou vymanily a mohou to brát jako své selhání.

Znala jsem řadu žen samoživitelek, které takovou situaci řešily v lepším případě bydlením s rodiči nebo sestěhováním se k novému partnerovi, kde hledaly oporu a jistotu, ale tu často nenašly. Takové vztahy jsou někdy vratké, ženy se dostávají do kolotoče seznámení a rozchodů, stěhování. Opět je to pro jejich zaměstnanost bariéra vzniklá na základě absence bydlení.

Bydlení je tak velmi významnou hodnotou pro samoživitelky a jejich pracovní uplatnění, řešení je individuální, což se někdy podaří například díky rodině, aktivitě a emancipaci matky, neziskovým organizacím a díky osvícené samosprávě v některých obcích a městech. Systémové řešení je na straně státu, kde by měl stát podpořit bytovou výstavbu všech typů bydlení, zejména startovacích, sociálních a družstevních.

Kuchařová (dle Kuchařová a kol. 2019, s. 84) napsala, že „v bydlení se nutně spojuje soukromý i veřejný zájem. Zajištění dostupnosti bydlení proto většina států staví do popředí ve svých veřejných politikách. Využívají k tomu především nástroje na podporu finanční dostupnosti standardního bydlení a na eliminaci nebo minimalizaci bydlení nedostatečných kvalit, které je většinou koncentrováno v odloučených lokalitách, stejně jako sociální problémy jejich obyvatel“.

3.4 Pozice samoživitelek na trhu práce a faktor vzdělání

Vzdělání je hodnota, kterou můžeme získat v rámci studia od mládí bez přerušení, dá se ale získat i později. Má významný efekt na toho, kdo ho získá a promítá se také do rodin a jejich fungování do vztahů a zejména do profesní dráhy každého člověka. Na souvislost vzdělání, mimomanželské plodnosti a sociálního zázemím poukazuje Soukupová (dle Hamplová 2007, s. 99): „Ukázali jsme, že mimomanželská plodnost není záležitostí skupiny dobře situovaných rodin s alternativním smýšlením, ale že se naopak týká především žen s nízkým vzděláním, pocházejících z regionů s vysokou nezaměstnaností.“

Důraz na vzdělání ve všech obdobích života předproduktivního a produktivního věku se proto může zdát být základním řešením problémů samoživitelek a jejich rodin. Jaké vzdělání se komu dostane, je ovšem odvislé od mnoha faktorů, hlavním společným parametrem je sociokulturní prostředí samoživitelky a možnosti, které jí společnost nabízí na poli rekvalifikací, kurzů a celoživotního vzdělávání.

Kuchařová (2007, s. 10) uvádí, že „ženy s různým rodinným stavem se od sebe liší vzdělanostní strukturou, ne však zásadně. Nejnižší vzdělanostní úroveň vykazují svobodné matky, které jsou však také nejmladší. Nicméně vzhledem k doposud málo

rozvinutému celoživotnímu vzdělávání v českých podmínkách, a to zejména mezi lidmi s nižším vzděláním, lze tento fakt brát jako významnou charakteristiku svobodných matek“.

U některých případů žen s nejnižší vzdělaností úrovní, nehledě na věk, jsem osobně vnímala, že jejich samoživitelství je podmíněno také tím, jak mají naučený, téměř jednotný, vzorec chování od svých matek a vrstevnic. Vzájemně si předávají vzor chování, jak se postavit k problémům nebo ke krizi v případě, když nemají práci ani postavení ve společnosti a musí řešit finance na bydlení, jídlo či pro další děti. Stav mateřství a jistota podpory od státu jim zajišťuje finance na obživu a jsou tak spokojené. Tento postup předávání nevhodných vzorců chování a nevhodných postojů pro řešení ekonomických problémů osobně vidím jako zásadní problém v nedostatku vzdělání a také jako zoufalé jednání žen, kterým si prohlubují stávající problémy i svoji ekonomickou krizi. Pro individualitu osobnosti každé ženy, která si samoživitelstvím prochází, nelze určit jednotný způsob pomoci, ale věřím, že lze určit posloupnost pomoci tak, aby vyhovovala jejich potřebám. Pro některou ženu i ze skupiny ohrožených osob může být vzdělání ta správná cesta, jak se zbavit břemene nezaměstnanosti. Nejvyšší nezaměstnanost je zaznamenána u lidí s nižším vzděláním, osoby, které dosáhnou maturity mají míru nezaměstnanosti o polovinu nižší a nejlépe jsou na tom vysokoškolsky vzdělaní lidé. (Doseděl, 2021)

Každá jedna žena vychází z jiného rodinného a sociálního prostředí, má jiný hodnotový žebříček a také se nachází v rozdílných fázích řešení svojí situace, proto ke svému vzdělání přistupuje každá individuálně. To, co jedna vnímá tak, že vzdělání je nepotřebná věc pro život, druhá ho bere jako prioritu. Vzdělávat se, rozvíjet a zvyšovat si kompetence, může být východisko v případě, pokud si samoživitelka studium může dovolit a zároveň ho vidí jako řešení svojí situace. Nabízet ženám takové příležitosti je jednou z politik státu a neziskových organizací. K tomu slouží také opatření v rámci aktivní politiky zaměstnanosti např. rekvalifikace na jinou práci.

Kaczor (2022, s. 118) napsal, že „rekvalifikace tedy, v souladu s výše uvedenou definicí, spočívá v získání nové kvalifikace nebo rozšíření kvalifikace, kterou už rekvalifikovaná osoba má. Rovněž je důležité podotknout, že právě rekvalifikace jsou v praxi velmi významným nástrojem v boji proti strukturální nezaměstnanosti – tj. pomáhají přizpůsobit strukturu nabídky na trhu práce struktuře poptávky po ní“.

Jak je v této práci uvedeno již vícekrát, majetné ženy svoji situaci s rozchodem nebo rozvodem mají po materiální stránce podstatně jednodušší na řešení a stejně tak

i intelektuální kapitál může být zdrojem pro snazší řešení jejich situace. Nejen finanční kapitál, ale právě i vzdělanostní a sociální kapitál jsou zdrojem pro hledání řešení zlepšení jejich situace, ale navíc z toho má prospěch i společnost. Ze sociálních aspektů je dobré zmínit vyšší DPH ve společnostech, které mají vyšší podíl vzdělaných členů. Taková populace je také v průměru zdravější, což má zase příznivý dopad na výdaje ve zdravotnictví. (Doseděl, 2021)

Pojem vzdělání na sebe váže další pojmy, jako jsou motivace, aspirace, ambice, a jiné. Většinou jsem pozorovala, že špatná ekonomická situace samoživitelek a také špatný psychický stav, stres, deprese jsou těmi ubíječi energie a motivace pro seberozvoj. Musí-li se však žena starat o každodenní zajištění dětí a vychází-li z velmi chudého prostředí, myšlenky na vzdělávání nemá téměř vůbec. Pokud už je má, tak je bere jako nedosažitelné cíle.

V dnešní společnosti význam vzdělání pro společnost a společenské uplatnění roste, pro řadu samoživitelek je cestou ke stabilizaci jejich života, a proto je velmi důležité podpořit veškeré snahy o rozšíření celoživotního vzdělávání, jako standardní metody pro podporu všech skupin obyvatelstva, nejen samoživitelek. Na to reaguje Národní program reforem ČR z roku 2023, kde se uvádí v oblasti dalšího vzdělávání, že, „v oblasti podpory dalšího vzdělávání je stěžejní zahájení provozu Databáze rekvalifikací a kurzů dalšího vzdělávání (dále jen Databáze). Jedná se o online aplikaci, které plní dva základní účely. Prvním je propojení nabídky dalšího vzdělávání (vzdělavatelů) s poptávkou (účastníci kurzů), a to v celostátním měřítku. Smyslem je zvýšit informovanost o možnostech dalšího vzdělávání a zvýšit jeho přístupnost populaci prostřednictvím jednotného webu. Druhým cílem aplikace je usnadnit administraci financování dalšího vzdělávání účastníkům prostřednictvím služeb zaměstnanosti“. (Národní program reforem ČR, 2023)

Snížený socioekonomický status je důsledkem řady sociálních faktorů, zejména nízkého vzdělání, slabé kvalifikace a omezené nebo žádné praxe. Matky samoživitelky mají snížený socioekonomický status v závislosti na jejich vzdělání, praxi, druhu pracovního poměru, věku dětí apod. Je to jakási daň za samotu a za to, že jsou jediným živitelem rodiny. Pokud je matka samoživitelka z problematického sociálního prostředí, tak se výrazně snižuje její šance na zaměstnanost, je více ohrožená chudobou a rodina má tzv. nízký socioekonomický status. Významný je potom dopad na děti, a matka se dostává do začarovaného kruhu problémů, prostor pro realizaci jejího zaměstnání se zmenšuje. Matoušek a Pazlarová (2014, s. 83) k dopadu socioekonomického statusu na děti uvádějí,

že „socioekonomický status je kritérium, které se při zkoumání vlivu na děti využívá častěji než monetární kritéria chudoby. Zahrnuje v sobě kromě finančních i další zdroje rodiny: zapojení a postavení dospělých členů rodiny na trhu práce, jejich vzdělání a další kvalifikaci, prestiž a moc rodiny ve společnosti, počítá se sociálním kapitálem, sociálními sítěmi, kterými rodina disponuje“.

Matka samoživitelka z takového prostředí naráží na limity na trhu práce, které jí neumožňují posunout se na jinou, kvalitnější úroveň.

Dle Kuchařové (Paloncyová, 2019, s. 121) „obtíže a limity uplatnění na trhu práce, se kterými se obecně potýkají matky především malých dětí, se často u samoživitelek zvýrazňují“. Bariérou je pro ně jejich nízká kvalifikace, ale na sekundárním trhu práce se tyto ženy mohou plně realizovat, což se neobejde bez nových přístupů jejich zaměstnavatelů. Dnes zaměstnavatelé na pracovních pozicích stále preferují zaměstnance, kteří nemají žádná omezení a jsou ochotní se věnovat své profesi bez omezení na pracovní dobu. Přestože existuje řada sociálních opatření, tak velká část zaměstnavatelů je nevyužívá nebo je využívá nedostatečně. Kuchařová (2007, s. 54) napsala, že „ženy z neúplných rodin jsou ve svém zaměstnání nejvíce nespokojeny s kariérní perspektivou, s výší příjmu, se sociálními výhodami poskytovanými zaměstnavatelem a rozsahem přesčasové práce. Nejspokojenější jsou s charakterem práce a pracovním prostředím“.

Za posledních dvacet let je vidět zlepšující se trend i v oblasti sociálních výhod poskytovaných od zaměstnavatelů, přesto se ale jedná o podporu vázanou na větší města a spíše se bere jako benefit pro vzdělanější zaměstnance. V situaci, kdy ženy samoživitelky práci mají, se většinou jedná o ženy s vyšším vzděláním, a také ty mají problémy s pracovním postupem na vyšší funkci. „Pozornost vyvolávají i relativně menší rozdíly ve spokojenosti s perspektivou pracovního postupu. Nicméně ta jediná ukazuje malou závislost na rodinném stavu v neprospěch svobodných matek. Jedná se zřejmě o charakteristiku zachycující jistý moment diskriminace matek se závislými dětmi, jak již bylo zmíněno. Osamělé matky nejmenších dětí se jeví zaměstnavatelům méně disponované pro řídicí funkce, zvláště jde-li o svobodné ženy mohou být vnímány jako méně spolehlivé.“ Kuchařová (2007, s. 25)

Bariéry na trhu práce v souvislosti se vzděláním budou hrát stále významnější roli, protože vývoj směřuje k sofistikovanějším oborům práce, digitalizaci a rozvoji vzdělanostní ekonomiky. Na druhou stranu budou stále obory např. v oblasti služeb a sociální péče, kde je lidská práce nezastupitelná a tady je velký prostor pro

zaměstnanost samoživitelek, jejich celoživotní vzdělávání a osobní rozvoj. Cestou ke zlepšení jejich situace jsou systémová opatření Aktivní politiky zaměstnanosti, jako rekvalifikace, investiční pobídky, společensky účelná pracovní místa, příspěvek na zapracování atd. a současně opatření na straně zaměstnavatele.

4 Rekapitulace faktorů stěžujících uplatnění samoživitelek na trhu práce

Ve své práci jsem se zaměřila na faktory ztěžující uplatnění samoživitelek na trhu práce, analýzu a syntézu poznatků literatury z různých úhlů pohledu. Ukázalo se, že bez legislativní, metodické a praktické podpory státu, by byla situace skutečných samoživitelek nesmírně složitá. Stejně tak je žádoucí, aby se do řešení neúplných rodin aktivně zapojili zaměstnavatelé, zaměstnanecké svazy, neziskové organizace apod. Je to dáno velkými změnami ve společnosti, které jsme si ještě před několika lety stěží mohli do důsledku představit. Mění se jak rodiny, tak společenské klima, bezpečnostní situace, a to ve významném měřítku a velmi rychle. Česká společnost se stala v průběhu posledních desetiletí dějištěm velkých ekonomických, politických, sociálních, kulturních a institucionálních změn. Tyto změny přinesly zásadní proměny na trhu práce, uspořádání partnerských, rodinných a genderových vztahů, organizace práce a chápání vztahů mezi soukromým a pracovním životem (Hašková, 2014).

Podpora samoživitelek by měla směřovat k možnostem kratších pracovních úvazků nebo sdílených míst. Rovněž by měly být nabízeny služby jako firemní školky, dětské skupiny nebo školky a jiné. Je také důležité, aby ženy dostávaly spravedlivé mzdy a nebyly méně placeny než muži. Někteří zaměstnavatelé nesprávně nutí své zaměstnance mlčet o výši své mzdy, i když to zákon neumožňuje. Někdy také nejsou správně nastavena pravidla pro odměňování, což může vést k nerovnostem v platech mezi ženami a muži. (Čechovská, Vohlídalová, 2018)

Legislativou a prorodinnou politikou by měla být společenská tolerance k neplacení výživného snížena na minimum. Vymáhání práva by mělo probíhat v přiměřeném čase, zejména v případech, kdy samoživitelky čelí zjevné diskriminaci v pracovněprávních vztazích, nebo když jsou jinak ohrožena jejich základní práva. Dále je potřeba usilovat o cílenou sociální podporu a právní opatření pro podporu samoživitelek v oblasti plateb výživného (pokud otec výživné neplatí i přesto, že mu v tom žádné překážky nebrání).

Podpora bydlení samoživitelek a jiných znevýhodněných skupin by se měla stát prioritou. Obecní nájemní bydlení, sociální bydlení, byty pro ohrožené skupiny by měly získat strategickou prioritu na všech úrovních. Ukazuje se, že je zřejmá souvislost s příjmovou úrovní, kdy rodiny s nejvyššími příjmy převážně žijí ve vlastním bydlení a nízkopříjmové rodiny v nájemním bydlení, což úzce souvisí také s výdělečnou činností

samoživitele. (Palonciová, Höhne, 2019) A přitom právě nájemní bydlení je často pro některé samoživitelky nedostupné.

Preventivně je také potřeba se zaměřit na prorodinnou politiku a vzdělávání, celoživotní vzdělávání, předškolní péči, výchovu, vzdělávání a osvětu. Na celospolečenské úrovni je potřeba usilovat o zlepšení mediálního obrazu samoživitelek, samoživitelů a ostatních znevýhodněných osob.

Rozvoj neziskových nevládních organizací (NNO) je klíčový pro sociální smír a zajištění důstojných podmínek života pro všechny obyvatele. Tyto organizace vykonávají mnoho práce v oblastech, kde stát není schopen efektivně zasáhnout nebo se plně angažovat. Existuje mnoho organizací, které zahajují nové programy pro samoživitelky, zaměřené na zaměstnanost a přípravu na pracovní trh. Je důležité je podporovat, abychom zajistili nejen dočasné řešení, ale i dlouhodobou a odbornou péči.

Stát by měl v rámci aktivní politiky zaměstnanosti prioritně podporovat zaměstnávání znevýhodněných skupin v společnosti. Aktivní politika zaměstnanosti má klíčový význam pro stabilizaci trhu práce a vytváření rovnovážných podmínek, pomáhá klientům úřadu práce v jejich uplatnění na trhu práce. Díky pozitivnímu ekonomickému vývoji narůstá poptávka po pracovní síle, což přispívá k lepším podmínkám pro uplatnění klientů na trhu práce. V důsledku toho se mění profil uchazečů o práci, a proto je nezbytné, aby aktivní politika zaměstnanosti byla více zaměřena na ty, kteří jsou dlouhodobě nezaměstnaní (Rákoczyová, 2019). Stát má v rukou systémové nástroje pro ekonomická, sociální a další podpůrná opatření určená pro osamělé matky. Je jeho odpovědností využívat všechny dostupné možnosti pro jejich implementaci a v případě potřeby je vymáhat.

Je velmi důležité, aby se stát zaměřil v rámci aktivní politiky zaměstnanosti na zaměstnávání znevýhodněných skupin ve společnosti. Aktivní politika zaměstnanosti významně přispívá ke stabilizaci trhu práce a spoluvytváří podmínky pro jejich rovnováhu tak, že klientům úřadu práce usnadňuje jejich pracovní uplatnění. Pozitivní vývoj v ekonomice vyvolal větší poptávku po pracovní síle, a to vytváří lepší podmínky pro uplatnění klientů na trhu práce. Proto se mění struktura uchazečů o práci a je potřeba, aby APZ byla více zacílená na problémové, dlouhodobě nezaměstnané osoby. (Rákoczyová, 2019) Systémové nástroje v oblasti ekonomických, sociálních a jiných podpůrných opatření pro osamocené matky má v rukou stát a je tak jenom na něm, aby využíval všechny možnosti, jak je naplňovat a v nezbytném případě vymáhat.

K tomu všemu patří i systémová sociální politika, která tvoří základ pro podporu osob s nižšími šancemi na trhu práce. V současnosti se alokují významné finanční prostředky v rámci Plánu národní obnovy a z fondů EU pro programové období 2021–2027. Plán obnovy se věnuje i otázkám zaměstnanosti a vzdělávání: „Jednotlivé komponenty, včetně finančních alokací, jsou navrženy tak, aby pomohly vyvést českou ekonomiku z krize vyvolané pandemií COVID-19 a přispět ke splnění reformních a investičních požadavků. Plán rovněž reflektuje požadavek evropské legislativy, aby minimálně 37 % zdrojů šlo na zelenou a 20 % na digitální transformaci. ČR v tomto směru výrazně vede. Náš Národní plán obnovy předpokládá až 41,6 % výdajů na takzvanou klimatickou tranzici a 22,1 % na digitalizaci. Národní plán obnovy je tak kompromisem mezi požadavky stanovenými evropskou legislativou a potřebami a prioritami České republiky, jednotlivých resortů, stejně jako všech relevantních partnerů – svazů, asociací a spolků, s nimiž Ministerstvo průmyslu a obchodu (MPO) komunikuje. (Ministerstvo práce a sociálních věcí, Národní plán obnovy, 2023)

Z uvedeného textu jsou zřetelné priority v oblasti ekonomiky a je vidět, že budou zapojeny všechny složky společnosti, ziskový i neziskový. Fondy z EU jsou přímočařejší a jdou za svými žadateli. Co se týká zaměstnání, tak tady je pro samoživitelky významný Operační program zaměstnanost (OPZ+), kam samoživitelky v různých kategoriích spadají. Více než polovina všech nezaměstnaných osob (52,7 %) je ohrožena příjmovou chudobou. Dlouhodobá a opakovaná nezaměstnanost je v podmínkách ČR spojena hlavně s nízkou kvalifikací, zdravotním znevýhodněním a s diskriminací ze strany zaměstnavatelů – zvláště vůči skupinám, jako jsou například Romové, ženy s malými dětmi a starší osoby. Významnou příležitostí pro začlenění osob ohrožených sociálním vyloučením nebo sociálně vyloučených zpět na trh práce představuje rozvoj sociálního podnikání a sociálních podniků. Pro sociálně-ekonomickou integraci sociálně vyloučených osob jsou potřebné rovněž investice do potravinové a základní materiální pomoci (Operační program, Zaměstnanost plus, 2023).

Důležitá je především propagace správných postojů a přístupů, osvěta, prevence negativních jevů a ukázky dobré praxe. Stejně důležité je i vyjadřování nejvyšších představitelů státu o různých znevýhodněných skupinách, kam matky samoživitelky patří. Jejich osobní příklad a jejich názory mohou situaci výrazně zlepšit, a na druhou stranu i výrazně zhoršit. Odpovědní politici mohou významně přispět k lepšímu vnímání potřeb samoživitelek.

V současné době narůstá počet neúplných rodin, které nejsou jednotné a každá z nich je unikátní. Je důležité je chápat a plně je integrovat do společnosti. Právě v těchto rodinách se formuje budoucí generace. Pokud jim nerozumíme a nepodporujeme je, mohou někteří mladí z těchto rodin sklouznout k poruchám chování a v extrémních případech dokonce k problémům se zákonem. Novák (2012, s. 56) uvádí, že „v souhrnu lze říci, že fakt neúplné rodiny nepředstavuje sám o sobě kriminogenní ani sociálně disharmonický inkubátor. Neví se, jak zapůsobí. Jednotlivé typy neúplné rodiny se ve svém působení na dítě velice liší“. Právě s ohledem na děti, které jsou budoucností společnosti, je potřeba realizovat všechny opatření, jak je uvedeno výše.

V oblasti cílených doporučení pro samoživitelky bych ráda uvedla, že doporučení a rady mohou být obecné, ale také ryze individuální. V druhém případě by mělo být každé doporučení založeno na hlubokém porozumění a respektování vnitřního světa či perspektivy osoby, které radíme, v tomto kontextu ženy samoživitelky. Autor Kopřiva (2016, s. 31) tvrdí, že „chce-li se kdokoli s kýmkoliv ze zúčastněných dorozumět, musí obraz druhého vzít v úvahu, musí ho pochopit zevnitř, jako součást vnitřního světa druhého – což vůbec neznamená, že se s ním musí ztotožnit. Chce-li pomáhající pomoci jednomu členu rodiny, musí především rozumět jeho obrazu rodinné situace“.

Závěr

V závěru své práce chci říct, že jsem vděčná za možnost zaměřit se na téma samoživitelství z pohledu odborné literatury a jiných zdrojů, což mi práce na bakalářské práci umožnila. Faktory stěžující samoživitelkám přístup na trh práce je velké téma, zahrnuje velmi široké spektrum sociálních, psychologických a systémových skutečností. Sama jsem na sobě poznala, jak velkou roli hraje to, kde a v jakých podmínkách ženy žijí, jaká je hloubka jejich rozvodu či rozchodu z pohledu např. násilí v rodině, jak mají zajištěné bydlení, jak jsou matky vnitřně nastavené a odolné zvládat složité situace, na subsidiaritě rodiny, politice státu apod.

Skutečné samoživitelky se v rodině starají převážně samy jak o výchovu, tak o výživu, a nespádají do jednotné kategorie chudých matek na okraji společnosti. To, co mají společné, je skutečnost, že v mnoha případech se rozvod či rozchod podepíše na jejich ekonomické a duševní situaci. Jsem ale ráda, že řada samoživitelek svoji situaci zvládá, nepatří do ohrožených skupin, je dobře emancipovaná a většinou i ekonomicky činná a zajištěná.

Pro ty ženy, které situaci zvládají hůře nebo ji nezvládají, je na místě podpora v podobě dobré legislativy a její uplatňování. Můžeme si schválit sebelepší zákony, vyhlášky, směrnice a pravidla, ale bez změny myšlení společnosti to budou stále jenom slova. Na tomto poli se společnost mění, a přála bych si, aby to šlo rychleji. Jsem vděčná za každou pozitivní změnu.

V této práci jsem se zaměřila na samoživitelky z určitých úhlů pohledu a na provázanost jejich životních situací s jejich uplatněním na trhu práce. Ukázalo se, že žádná univerzální samoživitelka neexistuje, stejně jako žádná univerzální životní situace samoživitelek. Samoživitelky nejsou ani chudé a nespokojené, ani bohaté a šťastné. Jsou to ženy různého věku, různého vzdělání, pocházejí z různých sociálních skupin, mají různé sociokulturní zvyky, jiné hodnoty, jinou povahu atd. Na druhou stranu jsou tu jasně definované bariéry na trhu práce. Ty lze dobře popsat, a mezi nejvýznamnější patří: nedostatečná sociální vybavenost (např. školská zařízení a bydlení) pro matky s dětmi, problémy s vymahatelností práva, předsudky, neochota a nepřípravenost zaměstnavatelů adaptovat nové formy práce, a také nedostatečný důraz na celoživotní vzdělávání. Z pohledu trhu práce je určující, jak moc se bude prohlubovat bariéra mezi sekundárním a primárním trhem práce. Měly by se vytvářet podmínky pro prostupnost mezi trhy, aby se tak mohly schopné a motivované samoživitelky dostat k novým příležitostem.

Z pohledu občanské společnosti, který dobře znám, je situace v angažovanosti neziskového sektoru velmi dobrá, byť je tato práce špatně placená a nemá velkou společenskou prestiž. Tato část práce se mi psala velmi dobře a jsem ráda, že tato pozitivní atmosféra v neziskovém sektoru společnosti existuje.

Za sebe mohu říci, že jsem díky studiu odborných zdrojů, své osobní zkušenosti, práci v sociální sféře a tomu, jak celou problematiku vnímám, mohla popsat faktory ztěžující uplatnění na trhu práce pro samoživitelky s odborným i osobním vhladem. Děkuji za tuto příležitost, díky níž jsem se profesně i lidsky posunula dál, ať už v oblasti poznání problematiky samoživitelství či ve všem, co tento fenomén obnáší.

Bibliografie

BRŮHOVÁ, Daniela. Jak přežít první (k)rok. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Práh ve spolupráci s WOMEN FOR WOMEN o.p.s., 2015. 175 s. ISBN 978-80-7252-555-3.

ČECHOVSKÁ, Lucie. ĎAŘOVÁ, Zuzana. Životní příběhy jako zrcadlo nerovnosti. Vyd. 1. Brno: Nesehnutí 2018. 89 s. ISBN 978-80-87217-045-0.

České sociální podnikání. [online]. Dostupné z: <https://ceske-socialni-podnikani.cz/adresar-socialnich-podniku/4136-fer-kaffe-veronica>

Český statistický úřad. Sňatky a rozvody. [online]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/stoletistatistiky/snatky-a-rozvody>

ČSSZ. Vdovský, vdovecký důchod. [online]. Dostupné z: <https://www.cssz.cz/vdovsky-vdovecky-duchod>

ČSSZ. Sirotčí důchod. [online]. Dostupné z: <https://www.cssz.cz/web/cz/sirotci-duchod>

DOSEDĚL, Tomáš. Proměna role vzdělání v době čtvrté průmyslové revoluce. Vyd. 1. Brno: Barrister & Principal a Masarykova univerzita, 2021. 151 s. ISBN 978-807364-127-6.

DUDOVÁ, Radka (ed.). Nové šance a rizika, flexibilita, marginalizace a soukromá život u vybraných povolání a sociálních skupin. Vyd. 1. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. 2008. 308 s. ISBN 978-80-7330-138-5.

HALÁSKOVÁ, Renáta. Trh práce a politika zaměstnanosti. Vyd. 1. Ostrava: Ostravská univerzita, 2001. 93 s. ISBN 80-7042-595-4.

HAMPLOVÁ, D. (ed.). CHALOUPKOVÁ, J. SOUKUPOVÁ, E. SUNEGA, P. ZEMAN, K. Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR. Vyd. 1. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2007. 155 s. ISBN 978-80-7330-128-6.

HAMPLOVÁ, Dana. Proč potřebujeme rodinu, práci a přátele. Vyd. 1. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2015. 214 s. ISBN 978-80-7321-947-5.

HASMANOVÁ, MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. KREIDL, Martin. Proměny partnerství, životní dráhy a partnerství v české společnosti. Vyd. 1, Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). 2012. 265 s. ISBN 978-80-7419-142-81.

HASMANOVÁ, MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. Matky samoživitelky a jejich situace v České republice. „Sandwichová generace“ - kombinování práce a péče o závislé členy rodiny (děti a seniory): Gender studies, o.p.s. 2011. 18 s.

HAŠKOVÁ, D. (ed.). VOHLÍDALOVÁ, M. MAŘÍKOVÁ, D. DUDOVÁ, R. UHDE, Z. KŘÍŽOVÁ, A. FORMÁNKOVÁ, L. Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti. Vyd.1, Praha 2014: Sociologické nakladatelství SLON v koedice se Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i. 2014.397 s. ISBN 978-80-7419-178-7

HAŠKOVÁ, Hana. Návraty matek na trh práce. [online]. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2011. Dostupné z: <https://www.soc.cas.cz/publikace/promeny-casovani-zpusobu-navratu-matek-do-zamestnani>

HÖHNE, Sylva. Dopady pandemie na sólo rodiče – první výsledky výzkumu, Fórum sociální politiky 5/2021. 29 s.

- CHALOUPKOVÁ, J. (ed.), HAMPLOVÁ, D. MITCHELL. E. VÍTEČKOVÁ, M. Proměny rodinných a profesních startů. Vyd.1, Praha 2010: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. 167 s. ISBN 978-80-7330-185-9.
- JANDOUREK, Jan. Úvod do sociologie. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. 232 s. ISBN 978-80-7367-644-5.
- JANDOUREK, Jan. Slovník sociologických pojmů. Vyd. 1. Praha: Grada, 2012. 264 s. ISBN 978-80-247-3679-2.
- Katalog poskytovatelů sociálních služeb Olomouc. [online]. Dostupné z <https://kpss.olomouc.eu/katalog/poskytovatel/46-url/>
- KACZOR, Pavel. Sociální systém ČR. Vyd. 1. Vysoká škola ekonomická v Praze: Oeconomice, 2022. 254 s. ISBN 978-80-245-2443-6.
- Klub svobodných matek. [online]. Dostupné z: <https://www.klubsvobodnychmatek.cz>
- KOPŘIVA, Karel. 2016. Lidský vztah jako součást profese, Vyd. 8. Praha: Portál. 152 s. ISBN 978-80-262-1147-1.
- KORYCHOVÁ, Marie. 2018. Magazín Českého Statistického Úřadu, „Kdo je v Česku ohrožen příjmovou chudobou.“ Kdo je v Česku ohrožen příjmovou chudobou? Statistika&My (statistikaamy.cz)
- KRAUS, Blahoslav a POLÁČKOVÁ, Věra. 2001. Člověk, prostředí, výchova: k otázkám sociální pedagogiky. Brno: Paido. ISBN 80-7315-004-2.
- KUCHAŘOVÁ, Věra. Česká rodina na počátku 21. století. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství v koedici s VÚPSV, v.v.i. 2019. 300 s. ISBN 978-80-7419-275-3.
- KUCHAŘOVÁ, Věra. Rodina a zaměstnání V. Neúplné rodiny (deskriptivní fáze analýzy). Vyd. 1. Praha: VÚPSV, v.v.i. 2007. 57 s. ISBN 978-80-87007-65-5.
- KUCHAŘOVÁ, Věra. Rodiny a rodičovství v prostředí ohroženém sociálním vyloučením. Pp. 48-60 in Sirovátka, T. et al. Sociální vyloučení a sociální politika. Brno: Masarykova univerzita a VÚPSV. 2006. 177 s. ISBN 80-210-4225-7.
- KUCHAŘOVÁ, V. BARVÍKOVÁ, J. HÖHNE, S. NEŠPOROVÁ. O, PALONCYOVÁ, J. VIDOVIČOVÁ. L. Zpráva o rodině 2020. VÚPSV, v. v. i. Praha 2020. [online]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Zpr%C3%A1va+o+rodin%C4%9B+2020.pdf/c3bdc63d-9c95-497d-bded-6a15e9890abd>
- KYZLINKOVÁ, Renata. POJER, Petr. VEVERKOVÁ. Soňa. Nové formy zaměstnávání v České republice. Vyd. 1, Praha: VÚPSV, v.v.i. 2019. 73 s. ISBN 978-80-7416-337-1.
- LENDEROVÁ, M. KOPIČKOVÁ, B. BUREŠOVÁ, J. MAUR. E. Žena v Českých zemích od středověku do 20. století, Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny s.r.o. 2009. 853 s. ISBN 978-80-7106-988-1.
- LENDEROVÁ, Milena. JIRÁNEK, Tomáš. MACKOVÁ, Marie. Z dějin české každodennosti, život v 19. století, Vyd. 2. Praha: Nakladatelství Karolinum 2017. 471 s. ISBN 978-80-246-3510-1.
- Listina základních práv a svobod ČR. Čl. 1. [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-2>
- MATOUŠEK, Oldřich. a kol. Encyklopedie sociální práce. Vyd. 1, Praha: Portál s.r.o. 2013. 576 s. ISBN 978-80-262-0366-7.

MATOUŠEK, Oldřich. PAZLAROVÁ, Hana. 2014. Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny: v kontextu plánování péče. Vyd. 2. rozšířené Praha: Portál. 216 s. ISBN 978-80-262-0522-7.

MAŘÍKOVÁ, Hana (ed.). KŘÍŽKOVÁ, Alena. VOHLÍDALOVÁ, Marta. Živitelé a živitelky. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) 303 s., 2012. 175 s. ISBN 978-80-7419-100-8.

MITCHELL, Eva. HAMPLLOVÁ, Dana. (eds). CHALOUPKOVÁ, Jana. KOTÝNKOVÁ, Magdalena. Kdo se postará? Dítě mezi rodinou, státem a trhem. Vyd. 1. Praha 2012: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. ISBN 978-80-7330-216-0

MPSV. Národní plán obnovy. [online]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/narodni-plan-obnovy>

MPSV. Sociální bydlení. [online]. Dostupné z: <http://socialnibydeni.mpsv.cz/cs/faq/dulezite-otazky-obce>

MPSV. Životní a existenční minimum. [online]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/zivotni-a-existencni-minimum>

NOVÁK, Tomáš. Péče o dítě po rozvodu a její úskalí. Vyd. 1. 2012: Grada Publishing, a.s. ISBN 978-80-247-4110-9.

Operační program Zaměstnanost plus. [online]. Dostupné z: <https://www.esfcr.cz/opz-plus>

Občanský zákoník. č. 89/2012 Sb. § 910 a násl. Zákona. [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>

PALÍŠKOVÁ, Marcela. 2019. Diskriminace na trhu práce a kritická analýza fungování nástrojů používaných pro zmírnění diskriminace. Analytická studie PhDr. Marcela Palíšková, Ph.D., VŠE v Praze.

PALONCYOVÁ, J. BARVÍKOVÁ, J. HÖHNE, S. KUCHAROVÁ, V. Neúplné rodiny. Vyd. 1. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i. 2019. 216 s. ISBN 978-80-7416-357-9.

Portál o bydlení. Bydlení manželů po rozvodu manželství. [online]. Dostupné z: <https://www.portalobydeni.cz/tema-bydleni-manzelu-po-rozvodu-manzelstvi/>

Právní prostor. Srovnání právní úpravy manželství a nesezdaného soužití. [online]. 18.11.2015. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/obcanske-pravo/srovnani-pravni-upravy-manzelstvi-a-nesezdaneho-souziti-iii-dil-bydleni>

Praha. Arcidiecézní charita. Představení organizace a její činnosti. <https://www.praha.charita.cz>

RÁKOCZYOVÁ, M., KOTRUSOVÁ, M., HORÁK, P., KUBÁT, J., MAREŠOVSKÁ, H., SCHEBELLE, D., TÁBORSKÁ, M., TRBOLA, R., VÁŇOVÁ, J. Realizace vybraných programů aktivní politiky zaměstnanosti a hodnocení jejich efektivity a účinnost perspektivou zaměstnanců ÚP ČR v roce 2017, Vyd. 1. Praha: VÚPSV, v.v.i. 2019. 85 s. ISBN 978-80-7416-338-8.

Revue pro sociální politiku a výzkum. Vše, co potřebujete vědět o dávkách na bydlení. [online]. Dostupné z: <https://socialnipolitika.eu/2015/06/vse-co-potrebuje-vedet-o-davkach-na-bydleni-ochrance-cz/>

SKOŘEPOVÁ, Markéta. Ovdovění a osiření ve venkovské společnosti. Vyd. 1. České Budějovice: Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 2016. 432 s. ISBN 978-80-7394-591-6.

SIROVÁTKA, Tomáš. KOFROŇ, Pavel. JAHODA, Robert. Rizika příjmové chudoby a materiální deprivace v České republice (celková situace a vybrané aspekty na datech SILC). Vyd. 1. Praha: VÚPSV, v.v.i. 2011. 79 s. ISBN 978-80-7416-092-9.

SIROVÁTKA, T. MAREŠ, P. VEČERNÍK, J. ZELENÝ, M. Monitorování chudoby v ČR, úvodní studie, Praha: VÚPSV, výzkumné centrum Brno, červen 2022.

Společnost pro zdravé rodičovství Aperio. Představení organizace a její činnosti. [online]. Dostupné z: <https://www.aperio.cz>

ŠŤASTNÁ, Anna. Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích. Vyd. 1, Praha: VÚPSV, v.v.i. 2009. 131 s. ISBN 978-80-7416-038-7.

VYKOPALOVÁ, Hana. Sociálně patologické jevy v současné společnosti. Dotisk 1. vydání, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2022. ISBN 80-244-0337-4

Úřad vlády ČR. Národní plán reforem ČR. [online]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/evropske-zalezitosti/aktualne/NPR-2023.pdf>

WINKLER, Jiří. WILDMANOVÁ, Jana. Evropské pracovní trhy a průmyslové vztahy. Vyd. 1, Praha: Computer press, 1999. ix, 143 s. ISBN 80-7226-195-9.

Zákon o státní sociální podpoře. Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře §7. [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1995-117>

Zákon o rodině. Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, konkrétně v § 26 odst. 2 [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1963-94>

Zákon o zaměstnanosti. č. 435/2004 Sb. [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-435>

Zákoník práce č. 262/2006 Sb. [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-262>